

Jaume de PUIG I OLIVER

CRÒNICA DE LA
«II TROBADA INTERNACIONAL D'ESTUDIS
SOBRE ARNAU DE VILANOVA»
(Barcelona, 30 IX - 3 X 04)

Introducció

En la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», celebrada a Barcelona els dies 6-8 d'abril del 1994, i centrada en el tema de l'autenticitat d'obres atribuïdes a Arnau de Vilanova, les de matèria alquímica hi van ésser competentment al·ludides, encara que sense rematar, parlant amb propietat, cap dels problemes que aleshores es plantejaren, car en general no era acceptable ni la hipòtesi de llur autenticitat arnaldiana. Per aquesta causa la «II Trobada...» ha estat consagrada íntegrament a esbrinar, fins on és actualment possible, el problema de l'atribució de textos alquímics a Arnau de Vilanova i la seva relació real o possible amb l'alquímia. D'aquesta manera el problema de l'autenticitat de les obres mèdiques, espirituals i d'altra matèria originals o atribuïdes a Arnau, quedarà examinat en tots els seus aspectes.

Des d'un bell principi va semblar que era condició essencial de l'èxit de la «II Trobada...» que la professora sra. Michela Pereira, de la Universitat de Siena, avantatjadament coneguda pels seus estudis decisivament aclaridors sobre l'atribució d'obres alquímiques a Ramon Llull i per l'edició del *Testamentum* (1999), volgués responsabilitzar-se de la part científica de la dita «II Trobada...». L'octubre del 2001, a Pistoia, el dr. Josep Perarnau li va fer la proposta i obtingué el seu acord de principi.

Durant l'any 2002, el Degà-President de la Facultat de Teologia de Catalunya va fer les gestions oportunes prop la Generalitat de Catalunya per assegurar la financiació del projecte, que es materialitzà en una Resolució del Departament de la Presidència del 25 de març del 2003; i per a concertar el lloc on se celebraria, el centre dels salesians «Martí Codolar», de Barcelona, que ja havia acollit la «I Trobada...». Més tard, i també a Pistoia, el gener del 2003 eren establertes les línies generals de la nova edició. Igualment aquell any es van fer els primers tempteigs per a determinar qui hauria de participar-hi. El febrer del 2003 hi havia una primera llista de 8 col·laboradors, i l'expectativa d'allargar-la a d'altres quatre. La llista definitiva no fou tancada fins al març del 2004, per imponderables diversos. El primer de març del 2003, el dr. Josep Perarnau enviava les invitacions als oients o participants actius pressentits. També es va anar clarificant la metodologia de la «II Tro-

bada...», que no havia d'ésser diferent de la de la Primera: els col·laboradors científics enviarien llur text amb antelació suficient a fi que pogués ésser distribuït entre tots els participants (col·laboradors i oients actius) abans de la Trobada, i perquè servís de text base per a la discussió; després, els autors disposarien d'un temps prudencial per a lliurar la redacció definitiva del text, que seria publicat en el volum XXIII-XXIV d'«ATCA». Cal remarcar que la direcció científica portada des d'Itàlia i l'organitzativa portada des de Barcelona donaren lloc a més d'un entrebanc informatiu i a dificultats de contacte, que van ésser satisfactòriament superats gràcies a l'escreix de disponibilitat demostrada per la dra. Pereira i el dr. Perarnau.

El juliol del 2004 ja havien estat pre-impresos i tramesos des de Barcelona als col·laboradors científics i als participants actius deu del dotze textos previstos per a la «II Trobada...» Els dos darrers foren rebuts i tramesos posteriorment per correu electrònic, degut a circumstàncies tempestives.

Paral·lelament a la preparació de tots els aspectes organitzatius de la «II Trobada...», apareixia la *Bibliografia arnaldiana* (1994-1995), de Jaume Mensa i Valls i Sebastià Giralt, publicada dins «ATCA», XXII (2003), 665-734, instrument oportú per a orientar-se en els estudis arnaldians recents. I a la vegada el dr. Josep Perarnau ultimava l'edició del volum *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia. Introductio in librum {Ioachim} De semine scripturarum. Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton* (AVOTHO III), primer títol del «Corpus Scriptorum Cataloniae. Series A: Scriptores», que fou repartit entre els col·laboradors de la «II Trobada...» el mateix dia de la inauguració: era també el primer títol de l'edició de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, que l'Institut d'Estudis Catalans s'havia responsabilitzat el seu dia davant l'«Union Académique Internationale» de dur a terme en la seva totalitat.

I. La Sessió inaugural

Així, el dia previst, dijous 30 de setembre del 2004, a les 18 h., va tenir lloc a Barcelona, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, la inauguració de la «II TROBADA INTERNACCIONAL D'ESTUDIS SOBRE ARNAU DE VILANOVA».

Obrí la sessió l'Honorable Sr. Dr. Josep LAPORTE, President de l'IEC, el qual va pronunciar el parlament de salutació i benvinguda que segueix:

«M'és molt plaent d'iniciar la inauguració de la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova». Abans de res més, naturalment, voldria donar la benvinguda als assistents i a totes les persones que ens honoren amb la seva presència: *Soyez les bienvenus, benvenuti, welcome* a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, on tindrà lloc aquesta reunió. Dit això, vull expressar, ja ho he dit abans, la satisfacció de l'Institut pel fet de poder realitzar aquesta Trobada pels motius que de seguida es veuran. Però permetin-me que a títol

personal —molts de vostès saben segurament que jo sóc metge— els digui que jo sóc un admirador d'Arnau de Vilanova per motius que no seran discutits avui, evidentment. És clar que Arnau va ser un dels grans metges del segle XIII, que va fer contribucions importants a la història de la medicina i que va ésser metge de personalitats destacades, alguns papes i diversos reis. Però avui, tal com diuen, això no toca; avui el que toca és parlar d'un altre tema, d'un altre aspecte de la seva obra. I per això, repeteixo, la satisfacció de l'Institut: haver pogut complir de manera notable la petició unànime de la «I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova», instant «l'Institut d'Estudis Catalans perquè reemprengué... l'edició de les obres espirituals d'Arnau de Vilanova, iniciativa sense la qual l'estudi d'aquesta figura-clau del món medieval no es podrà abordar sobre base segura» (ATCA, XIII (1994), 21). Com vostès saben, d'acord amb aquesta petició, han estat fetes successives edicions de texts dins l'«Arxiu de Textos Catalans Antics», encara té la tinta fresca el volum que conté la traducció grega de vuit dels tractats ,espirituals' d'Arnau (Barcelona, IEC 2002), i ara mateix, el primer volum editat de les *Arnaldi de Villanova opera theologica omnia*, del qual dintre breus moments parlarà el prof. dr. Josep M. Terricabras.

Vull aprofitar l'ocasió per a donar les gràcies a tots els qui hi han contribuït i d'una manera molt especial a mn. Perarnau, que ha estat l'ànima no solament d'això, sinó de la continuïtat de la publicació de l'«ATCA», una de les grans aportacions de l'Institut d'Estudis Catalans. I vull agrair també, no cal dir, la col·laboració de la Facultat de Teologia de Catalunya, representada aquí pel seu degà, dr. Josep O. Tuñí.

Bé, dit això, ara cal parlar d'un altre tema menys agradable. Dissortadament, alguns dels mestres en els estudis arnaldians, vinculats a la «I Trobada...», no podran ara col·laborar amb nosaltres perquè (diguem-ho amb l'eufemisme medieval), «sunt viam universae carnis ingressi». És de justícia que els evoquem, bo i reconeixent tot allò que seguim rebent de llurs treballs. En aquest aspecte, en primer lloc té la paraula el sr. Joan Botam, que parlarà sobre el P. Miquel Batllori».

No havent pogut assistir a l'acte fra Joan Botam, llegí les seves paraules el dr. Josep Perarnau:

Miquel Batllori i Munné en el record (1909-2003)

«Als dos anys del doctorat ,honoris causa' que li atorgaren les Universitats dels Països Catalans (2002) i als set de les Jornades científiques que li dedicà la secció històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1997), la deixa del pare Miquel Batllori, historiador de la cultura catalana dins el marc europeu, creix cada dia més en credibilitat. Serà difícil de trobar mestratges d'igual qualitat al que ell exercí, tan magnànim, intel·ligent i receptiu, i,

d'altra banda, tan referendat per una obra escrita que va, com a camps d'interès, de l'edat mitjana fins als nostres dies. Més si valorem, com així ha d'ésser, la seva volguda imprecisió i, alhora, concreció, a propòsit de la cultura, com a dimensió inherent a l'experiència humana, amb la llengua, la literatura, l'art, el pensament, la ciència i la religió, des d'actituds positivament crítiques en cerca del sentit de la vida i de la història. Un testament, el del pare Batllori, del qual tanmateix haurem d'extreure —ell no ens ho ha donat fet—, les línies mestres de la metodologia de treball que necessitem per a aprendre, ensenyar i, junts, construir.

Com a mestre, a Miquel Batllori no el condicionaren els prejudicis, ni li agradaren els tòpics, ni, menys encara, l'afalagaren els elogis. Hagué de suportar dues dictadures, la guerra civil i l'exili. Gràcies a les arrels, robustes i fortes, mai no es tancà a res. Vivia al dia i, tot i els coneixements tan vastos que posseïa, era lúcidament conscient dels obstacles que patim per a aprendre la realitat com és. Amb sornegueria havia afirmat que al damunt d'uns mateixos fonaments som capaços de configurar vides paral·leles. Potser per això fruïa tant amb la comunicació oral, a vegades torrencial, sempre aguda i desenfadada. Quan l'any 1953, com alumne de la Universitat Gregoriana de Roma, vaig anar a trobar-lo per enfocar la meua tesi a la Facultat de Teologia, tot i que ni aquesta era la seva Facultat ni jo era alumne de les seves classes, m'acollí cordialment amb plena sintonia amb allò que jo li proposava. El meu era un projecte de recerca franciscana, elaborat de temps a l'escola dels caputxins de Catalunya, amb noms tan significatius a la seva gènesi com Miquel d'Esplugues, Martí de Barcelona, Basili de Rubí i Evangelista de Montagut, que m'aprovà. M'havia format a redós de l'espai que havia estat seu, i ho era encara en part, de publicacions com «Estudis franciscans» i «Crítèrion», la primera revista catalana de filosofia. Un exponent notable del món cultural de l'Església a Catalunya que, pel que vaig entendre, Miquel Batllori no coneixia prou, qui sap si, també ell, tributari al temps de la seva joventut dels cercles barcelonins que, tot i les coincidències, a propòsit, per exemple, dels poetes Jaume Bofill i Mates, Josep M. López Picó i Carles Riba, acusaven sensibilitats diverses quant a adscripcions espirituals. Malgrat tot o, potser per això mateix, de deixeble a mestre, es féu present tot d'una la joia d'un retrobament que dia a dia anà a més. Estudiaria jo l'obra mèdica i espiritual d'Arnau de Vilanova, les dues vessants de la seva obra escrita, com a hipòtesi de treball, amb vista al rerefons ètico-moral que una i altra pressuposen.

El fet d'haver-me orientat vers una temàtica, a primer cop d'ull, suspecta —Arnau de Vilanova era tingut per arrauxat i en no poques afirmacions doctrinals per heretge—, mai no ens espantà. En tot cas, a l'època, per manca d'edicions dels escrits, alguns inèdits, i de rigor crític, el problema eren les fonts. Calia ésser agosarat, però prudents, com, d'altra banda, en les seves recerques sempre havia estat Miquel Batllori, tal com li ha estat reconegut. I a fe que en el cas d'Arnau de Vilanova, ambdues actituds havien

d'anar sempre unides. Arnau era un clergue pràcticament laic, metge d'una enorme influència, tant per l'exercici de la seva professió com de la docència, i, endemés, reformador, guia i amic dels espirituals franciscans, promotors de la pobresa evangèlica més radical. A cavall de visions apocalíptiques, volgutament o no, fou, com a ell li agradava dir, l'anafil' o pregoner d'un ampli programa de reformes socials i eclesials que, presentades amb llenguatge dur, més d'un cop insolent i tot, avui encara ens admiren. Amb ell, i el seu contemporani Ramon Llull, aquest sí ben laic, ambdós als orígens de la cultura catalana més universal, prenia embranzida de fet l'anomenat moviment laic, de signe integrador, humanista i lliure que, com a música de fons, presidí els llargs intercanvis que sobre temes de tota índole vaig compartir dies i dies amb Miquel Batllori, sense saber, aleshores, —ho he après ara—, que justament en les experiències com la meua s'amagava el secret del seu mestratge. El de l'amistat no l'he descobert encara, però hi era, i persisteix».

Després el sr. President de l'Institut donà la paraula a l'Il·lm, sr. Pere Lluís Font, membre del mateix IEC:

Eusebi Colomer i Pous (1923-1997). In memoriam

«Entre la primera i la segona Trobada internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova, alguns dels qui avui ens haurien d'acompanyar han arribat a la fi del seu pelegrinatge. Un d'ells és el malaguanyat P. Eusebi Colomer, la figura del qual he estat encarregat d'evocar aquí, sense cap mèrit per part meua (ja que no sóc medievalista i encara menys arnaldòleg), emparat només en l'amistat que m'unia amb ell i en la confiança que m'ha fet Mn. Josep Perarnau.

Eusebi Colomer era jesuïta i filòsof, un savi distingit, bondadós i discret. S'havia format a Catalunya i en diverses universitats alemanyes i s'havia doctorat a la de Colònia el 1957 amb una tesi sobre Ramon Llull i Nicolau de Cusa. Des del 1958 va ser professor d'història de la filosofia, successivament, a la Facultat de Filosofia del seu orde a Sant Cugat del Vallès, a la Facultat de Teologia de Catalunya i a la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull i, simultàniament, des del 1967 a la Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació de la Universitat de Deusto. Era membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de diverses societats científiques d'àmbit internacional, com ara la «Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale». La seva bibliografia voreja els tres-cents títols, entre els quals hi ha una bona quinzena de llibres importants.

Fou un gran professor, mestre de professors, amb una metodologia exigent, amb una capacitat d'anàlisi i de síntesi difícil d'igualar, vitalment interessat en la temàtica antropològica, metafísica i teològica dels autors que estu-

diava i explicava. Ja he dit alguna altra vegada que, per la seva amplitud temàtica i per la seva pluralitat de registres, Colomer és l'historiador de la filosofia més complet que ha sorgit als Països Catalans. Va morir sobtadament a Barcelona als setanta-quatre anys, en un moment d'esplèndida i productiva plenitud, el 27 de novembre del 1997, festa del beat Ramon Llull, quan acabava d'alçar-se per intervenir en un simposi sobre aquest a la ,seva' Universitat Ramon Llull.

Va ser un gran medievalista, però també un gran coneixedor de la filosofia moderna i contemporània, especialment de la filosofia alemanya (com ho acredita sobretot la seva compacta obra en tres volums *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*), i un dels millors especialistes en Teilhard de Chardin (al qual va dedicar no menys de cinc llibres). Però aquí ens interessa sobretot la seva vessant d'estudis del pensament medieval català, sempre en el marc del pensament europeu.

Sense que ell acceptés de ser considerat un especialista en Arnau de Vilanova, hi va fer incursions significatives i era capaç de fer aportacions lluminoses a l'estudi de l'arnaldisme. Escau recordar, per exemple, el seu treball del 1981 *La interpretació del tetràgramma bíblic en Ramon Martí y Arnau de Vilanova*, però sobretot la seva participació en la «I Trobada internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» el 1994, amb una ponència titulada *L'antropologia en els escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, publicada al volum XIV de l'«Arxiu de textos catalans antics» (que inclou també una excel·lent ressenya seva de la primera part dels treballs d'aquella Trobada, publicats al volum XIII).

No es tracta pas ara de fer el resum d'aquest treball d'Eusebi Colomer, presentat com de costum amb la seva eminent mestria didàctica. Però potser sí que resulta pertinent recordar-ne ni que sigui només unes ratlles, ben representatives de la seva manera de fer història de la filosofia: «El mètode de la meua exposició —escriu Colomer— serà, en la mesura del possible, alhora cronològic i sistemàtic. Més concretament, intentaré de fer camí amb el nostre autor i d'anar constatant, per dir-ho així 'sobre el terreny', com creix i es desenvolupa el nucli central de la seva concepció antropològica.» I això és el que fa magistralment en l'esmentat estudi.

Eusebi Colomer, però, no parava de reelaborar els seus escrits. Així trobarem una versió més madurada dels seus treballs sobre Arnau de Vilanova, i en particular sobre l'antropologia i l'epistemologia arnaldianes (que ell considerava indistricteblement unides), en el seu darrer llibre, *El pensament als països catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement*, publicat l'any mateix de la seva mort i que recull la seva visió més actualitzada del pensament català medieval i renaixentista. Tot un exemple de feina ben feta i d'amor al país.

Que descansi en pau el mestre i l'amic».

Finalment la paraula fou donada al dr. Jon Arrizabalaga:

Evocació de Luis García Ballester (València 1936 - Puente Arce, Cantàbria 2000)

«Aviat, el proper 10 d'octubre, farà quatre anys que ens va deixar per sempre Luis García Ballester. La mort el sorprengué prematurament, en plena maduresa intel·lectual i ple també de projectes, bona part dels quals havia aconseguit concloure durant el seu últim any de vida, potser intuïnt una urgència que malauradament es confirmà. El nombre i la rellevància dels seus treballs publicats des d'aleshores, i que esmentaré al llarg d'aquesta breu evocació seva, és la millor mostra de l'absència de retòrica en les meves paraules.

En el limitat temps de què dispo, no m'és possible de glossar ,in extenso' la dilatada i prolífica trajectòria professional de García Ballester. Confio que els diversos treballs sobre la seva personalitat i obra apareguts en els últims anys —i, molt especialment, el dossier recollit a les pàgines de la revista «Dynamis» (21 (2001), 435-478; i 22 (2002), 473-494), m'eximeixin aquí d'aquesta responsabilitat. Així doncs, em limitaré a destacar aquells aspectes més estretament relacionats amb l'objecte del present col·loqui i, més en general, amb els estudis sobre l'Edat Mitjana i el Renaixement, en els quals aquesta «II Trobada...» s'inscriu.

La figura d'Arnau de Vilanova —«el nostre científic més universal amb anterioritat a Santiago Ramón y Cajal», com a Luis insistentment li agradava de recordar (García Ballester 2001: 13)— constituï el punt de partida de les seves investigacions històriques sobre la medicina medieval. La coincidència d'interessos, l'afinitat de plantejaments i la sintonia personal féu forjar una aliança professional amb Juan Antonio Paniagua (Universidad de Navarra) i amb Michael R. McVaugh (University of North Carolina at Chapel Hill), la qual possibilità la publicació a partir de 1975 de les *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia* (AVOMO), sota la direcció general de tots tres i el patrocini de la Universitat de Barcelona —al qual en la dècada dels noranta s'afegí el de la Fundació Noguera. Aquest projecte internacional d'edició crítica i estudi de l'obra científica d'Arnau de Vilanova inicià el seu camí amb els *Aphorismi de gradibus*, de l'edició i estudi dels quals s'encarregà el mateix McVaugh. En el moment de la mort de Luis, el projecte «AVOMO» feia els seus primers vint-i-cinc anys i travessava l'equador en termes de resultats: dels vint volums programats, se n'havien publicat nou (en onze toms), fruit de la col·laboració d'un ampli planter internacional d'historiadors de la medicina medieval.¹

En la seva condició d'historiador de la medicina, García Ballester sempre insistí en la necessitat que «l'edició dels escrits mèdics d'Arnau no sols fos rigorosa des del punt de vista de la crítica textual, sinó que abordés la proble-

1. L'any 2001 es va escollir un nou comitè editorial executiu integrat per Michael R. McVaugh, Pedro Gil Sotres (Universidad de Navarra), Fernando Salmón (Universidad de Cantàbria) i Jon Arrizabalaga (Institució Milà i Fontanals, CSIC, Barcelona). Les AVOMO reemprenen el vol amb la publicació, prevista per a finals d'aquest any, d'un nou volum (el núm. XVII), dedicat a la *Translatio libri Albuzale de medicinis simplicibus*.

màtica de la medicina europea llatina del moment a través del corpus arnaldià» (García Ballester 2001: 15). Per aquest motiu, des de la dècada dels setanta, la seva recerca s'enfocà de forma creixent cap a l'estudi del context historicomèdic en el qual s'inscrivía l'obra d'Arnau de Vilanova, amb particular atenció a l'entorn de Montpeller, a la Corona d'Aragó i a les minories religioses (sobretot, la musulmana i morisca) dels regnes ibèrics. Els vuitanta i noranta foren anys de creixement imparable de la seva producció científica i d'aprofundiment en les línies de recerca que havia anat obrint, sol o en col·laboració amb McVaugh i amb diversos deixebles seus. Els treballs d'aquests anys se centren en aspectes d'història intel·lectual, unes vegades, i d'altres, d'història social, si bé aquest dualisme metodològic, tan característic de la historiografia mèdica i científica anterior a 1980, experimentà en les darreries del segle XX una dissolució gradual en favor d'una història 'contextual', integradora d'ambdues perspectives, que Luis acabà per assumir i incorporar al seu propi discurs històric. Per tal d'apreciar aquesta evolució del seu pensament, n'hi ha prou amb repassar el contingut dels tres volums compilatoris dels seus treballs, que han aparegut en els últims anys: els dos integrants de la prestigiosa col·lecció britànica *Variorum Collected Studies Series: Medicine in a multicultural society. Christian, Jewish and Muslim practitioners in the Spanish Kingdoms, 1222-1610* (Aldershot, Ashgate, 2001, xii+374 pp.), i *Galen and Galenism. Theory and medical practice from Antiquity to the European Renaissance* (Aldershot, Ashgate, 2002, xii+320 pp.); i el recentment publicat per la Universidad de Granada —de la qual Luis fou professor entre 1971 i 1982— amb el suggerent títol *Artifex factivus sanitatis. Saberes y ejercicio profesional de la medicina en la Europa pluricultural de la Baja Edad Media* (Granada, Universidad de Granada, 2004, 556 pp.).

En la biografia científica de Luis García Ballester, *La búsqueda de la salud. Sanadores y enfermos en la España medieval* (Barcelona, Ediciones Península, 2001, 718 pp.) representa la culminació de la seva evolució intel·lectual. Constitueix el resultat de les recerques pròpies sobre la medicina a la Castella medieval desenvolupades durant la dècada dels noranta, a la seva tornada a Cantàbria després del parèntesi d'un trienni (1987-1990) a Barcelona. Com el propi Luis destacà en el pròleg, l'origen immediat d'aquesta extensa monografia, a la redacció de la qual es dedicà intensament durant l'últim any de la seva vida, fou l'encàrrec per dirigir, juntament amb José Mª López Piñero i José Luis Peset, la *Historia de la ciencia y de la técnica en la Corona de Castilla* (Valladolid, Junta de Castilla y León, 2002, 4 vols., 936 + 790 + 719 + 861 pp.), una ambiciosa síntesi dins la qual Luis García Ballester coordinà un ampli equip internacional d'especialistes responsable dels dos primers volums, dedicats a l'Edat Mitjana.

En efecte, a *La búsqueda de la salud* conflueixen i s'integren de forma madura els diferents temes i problemes (galenisme llatí, relacions entre medicina i filosofia natural, educació i pràctica mèdiques, desenvolupament de les ocupacions sanitàries, exercici professional de sanadors universitaris i no uni-

versitaris, medicina en les minories jueva i morisca, etc.) que caracteritzaren el conjunt de les investigacions històriques de García Ballester sobre la medicina medieval. La reeixida construcció històrica resultant il·lustra palmàriament la superació efectiva de vells debats historiogràfics (internalisme vs. externalisme, història intel·lectual vs. història social) i d'una història 'disciplinària' que feia dels seus temes de recerca compartiments separats, abordats des de premisses anacròniques. I més enllà de l'atractiva visió panoràmica sobre la realitat de la medicina a la Castella baixmedieval que dibuixa, *La búsqueda de la salud* també brinda als estudiosos de la medicina a l'Europa medieval (i, més en general, a les societats preindustrials) un model d'aproximació en el qual es cartografia una àrea d'estudi àmplia i complexa, s'inventarien apassionants problemes històrics, i es plantegen preguntes estimulants, moltes de les quals, com a Luis tant li agradava de fer— romanen, a tall d'incitació, obertes a ulteriors recerques.

La moguda vida de Luis i la seva prematura mort ens han privat de la gran monografia sobre la medicina a la Corona d'Aragó durant l'Edat Mitjana, que durant anys planejà d'escriure. El seu contagiós entusiasme, però, perviu en el record dels que en fórem deixebles o col·legues, i ens serveix d'estímul a prosseguir les nostres recerques amb l'ajuda del valuós llegat intel·lectual que ha deixat en les nostres mans».

Acabades les evocacions dels estudiosos d'Arnau traspassats entre la I i la II Trobades, i com a ulterior punt de l'ordre del dia, prengué la paraula el dr. Josep Perarnau per tal de valorar l'oportunitat de celebrar la «II Trobada...»:

De la I a la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»

«D'entre les paraules de benvinguda acabades de pronunciar per l'Honorable President de l'IEC, em considero en deute d'insistir en la de gratitud envers tots els qui d'alguna manera han acceptat d'oferir la seva col·laboració a la present «II Trobada...», de manera especial als autors dels estudis, i sobretot a la prof.ssa Michela Pereira, responsable de la part acadèmica pròpiament dita, concentrada des de demà al matí en la tradició alquímica atribuïda a Arnau de Vilanova.

En ella confluïen el fet d'haver assistit a la «I Trobada...», el d'avaluar amb nota molt positiva el marc de treball proporcionat pel complex de Martí Codolar, i, per damunt de tot, el seu (que em perdoni l'atreviment de qualificar la seva competència científica) indiscutible domini del tema, tant com fa referència als dos nostres màxims noms, que són Ramon Llull i Arnau de Vilanova. No crec equivocar-me en considerar que fou el seu prestigi científic allò que decidí alguns almenys dels altres col·laboradors a acceptar la invitació d'embarcar-se en la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova».

La presència avui ací d'un esplet de reconeguts especialistes en l'estudi de tractats o temes alquímics atribuïts o relacionables amb Arnau de Vilanova, completa la llista d'estudiosos d'arnaldisme, encetada fa deu anys amb els noms dels qui exposaren i debateren problemes d'autenticitat de títols, tant espirituals com mèdics. Benvinguts, doncs, a la 'família arnaldiana', que així resulta més enriquida i permet d'esperar resultats importants de la col·laboració que en resulti.

A tall d'exemple, posaré dos casos, que afecten directament el prof. MacVaugh i un servidor, però que tenen abast general. En el seu estudi ofert a la «II Trobada...» i és a les mans dels col·laboradors, l'amic prof. McVaugh recorda que en els mesos de la seva, en el pla personal tan poc feliç ambaixada davant el rei de França els anys 1299-1300, el nostre metge oferí a Felip el Bell les *Medicationis parabolae* cap a final del 1300 (p. 3). El desconeixement d'aquesta dada devalua el meu estudi *Sobre la primera crisi entorn el De adventu antichristi d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300* (ATCA, XX (2001), 349-402), que l'hauria haguda de tenir en compte. Però, d'altra banda, les dades i dates aportades per aquell estudi, no semblen permetre de retardar la dita presentació «at the end of 1300», perquè mestre Arnau, escaldat de la seva incurció teològica parisenca, res no sedejava tant, ja l'octubre d'aquell any, com «iter statim arripere et finem imponere legationi» (p. 363 de l'article).

Un altre petit detall confirma la conveniència d'establir camins d'intercomunicació entre els diversos camps dels estudis arnaldians: el mateix prof. McVaugh troba un ,diu' (p. 6), però no sap com quantificar-lo, és a dir, quant de temps enrere s'amagava darrere aquell adverbi temporal; segurament l'ajudaria el fet de saber que aquell mot fou emprat per Arnau de Vilanova el 24 d'agost del 1305 en la *Praesentatio facta Burdegaliae*, i que en aquella ocasió el temps escolat entre els fets recordats i el moment de rememorar-los pujava, almenys, a tretze anys, un mes i dos dies: 22 de juliol del 1292 (data de l'*Allocutio... super tetragrammaton*), tal com hom pot veure en les pàgines 31-32 del meu estudi ofert a aquesta «II Trobada...».

Aquestes consideracions desemboquen en una proposta concreta per a la «III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova». Si les dues primeres han estat separades per una distància de deu anys, la tercera pot constituir l'excepció que confirma la regla, atès que el 2011 s'escaurà el setè centenari de la mort de mestre Arnau de Vilanova. La dita escaiença m'impulsa a proposar que aquella «III Trobada...» se celebri d'ací a set anys i que hi confluïxin per primera vegada les tres branques de l'arnaldisme; la mèdica, la religiosa i l'alquímica, amb un únic tema: la cronologia tant de la trajectòria personal de mestre Arnau com de cada una de les seves obres, tant de les autèntiques com de les atribuïdes o les d'altres autors que hi facin referència. El resultat podria ésser una base molt segura per a una futura biografia força completa de mestre Arnau. Si aquesta florida assemblea donés el seu vist-i-plau, caldria embestir la feina ben prest. Un bon pas previ podria consistir a

posar a l'abast dels col·laboradors una pre-edició del *Diplomatarium Arnaldi de Villanova*, que amb tanta de condícia prepara el dr. Josep Alanyà.

I així ens hem col·locat a les portes de la « III Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova. Barcelona, 2011 » .

A la bestreta, grans mercès per la col·laboració!»

El quart punt de l'ordre del dia preveia una introducció més pròpiament de caràcter científic a la II Trobada, amb un doble vessant: una valoració de l'exposició de literatura arnaldiana preparada en el pati de l'Institut i la presentació del volum tercer de les «Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOThO)». S'encarregà de la part bibliogràfica l'Il·lm. sr. dr. Josep O. Tuñí, degà-president de la Facultat de Teologia de Catalunya:

Introducció a la part bibliogràfica

«L'ordre lògic voldria que ara sortíssim d'aquesta sala i féssim la visita col·lectiva a l'exposició de literatura arnaldiana preparada en el veí pati per a aquesta ocasió. Però és preferible que ara escoltem allò que el prof. dr. Josep M. Terricabras, membre numerari de l'IEC i catedràtic de Filosofia de la Universitat de Girona, ens voldrà dir sobre el primer volum de texts de les *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOThO), i després eixirem al pati, on, vista l'exposició de literatura arnaldiana, l'Hon. President de l'Institut d'Estudis Catalans ens proporcionarà l'ocasió d'una primera relació personal dins el marc de la nostra «II Trobada...», i ens obsequiarà tal com l'IEC sap fer amb els seus hostes.

Permeteu-me, doncs, que seguint l'ordre lògic, digui una paraula sobre l'exposició de literatura arnaldiana. És digne d'esment el fet que, establert l'IEC el 1907, dos anys després ja compareixien en els «Estudis Universitaris Catalans», les primeres pàgines dedicades a Arnau de Vilanova. Superat el parèntesi de les guerres 1936-1945, el 1947 arribava un primer pas molt important amb l'edició de les obres catalanes, a cura de Joaquim Carreras Artau i Miquel Batllori, l'aportació dels quals, conjunta o separada, s'allargaria fins a l'edició de les vuit traduccions gregues el 2002.

Mentrestant, un cop de sort d'aquells que no es repeteixen, en una setmana de juliol del 1976 posava a les mans de Josep Perarnau cinc traduccions italianes i castellanes medievals d'obres d'Arnau de Vilanova, algunes de les quals fins aleshores considerades perdudes. Començava així la lenta formació d'un grup de col·laboradors (Francesco Santi, Jaume Mensa, Cosimo Reho, Xavier Romero, Marcel Coromines), una nova línia d'edicions en la col·lecció «Studia, Textus, Subsidia» o en l'«Arxiu de Textos Catalans Antics» i la celebració de les dues trobades internacionals d'estudis sobre Arnau de Vilanova el 1994 i ara mateix. El darrer fruit és justament el volum terç (primer de texts), amb el qual neix dins el «Corpus Scriptorum Cataloniae» la ja esmen-

tada sèrie de les «Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOT-hO)», sobre el qual ara té la paraula el prof. dr. Josep M. Terricabras.

Finalment, doncs, l'Il·lm. Dr. Josep M. Terricabras, membre de l'Institut d'Estudis Catalans i catedràtic de Filosofia, tal com acabava d'anunciar el dr. Josep O. Tuñí, prengué la paraula per al darrer discurs de la inauguració:

Presentació del volum III de les «Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia (AVOT-hO)»

«Honorable President de l'IEC, il·lustres col·legues, amics:

Per a mi és un honor prendre la paraula en aquest acte solemne de presentació del primer volum de l'obra teològica d'Arnau de Vilanova. Jo crec que tots els honors són sempre, per definició, immerescuts; aquest, però, ho és molt especialment. Sense mèrits objectius que m'acreditin —ni sóc medievalista ni, és clar, prou coneixedor de l'obra d'Arnau—, em trobo, tanmateix, prenent la paraula davant d'una concurrència que reuneix alguns dels coneixedors més destacats de l'obra i del pensament arnaldians. Heus aquí, doncs, un honor que ha estat correspost amb l'atreviment. L'atreviment és ben meu. L'honor, en canvi, me'l fa el meu amic i col·lega, mossèn Josep Perarnau que, a l'hora de convidar-me, deu haver tingut en compte sobretot que sóc, com ell, membre numerari d'aquest Institut, que és qui acull l'acte i qui copromou l'edició de l'obra. Com que, sigui com sigui, 'les jeux sont faits', voldria centrar el meu breu parlament en dos punts.

El primer és, certament, el més important, ja que consisteix a congratular-me amb tots vostès del fet extraordinari de la presentació del primer volum de l'obra teològica d'Arnau de Vilanova, que més endavant quedarà completada amb dotze altres volums. Aquest, però, és el primogènit i l'hem de celebrar adequadament: pel que és i pel que anuncia. Certament, l'obra teològica d'Arnau ha quedat més oblidada, a l'ombra de la seva obra mèdica, científica. I el que avui anunciem és que algun dia no pas massa llunyà l'acabarem tenint tota. El volum d'avui n'és l'avançament i la penyora. Aquest és un gest d'estricta normalitat intel·lectual i cultural. Al capdavant, avui que es parla tant de 'catalans universals' —sovint sense saber per què són universals alguns dels personatges de la llista—, no es pot oblidar que Arnau és de debò un dels personatges més universals de la ciència i la cultura catalanes.

L'edició, doncs, d'un «Corpus Scriptorum Cataloniae» és una notícia extraordinària que, per sort, aviat deixarà de ser-ho perquè, amb aquesta iniciativa i amb volums com el que avui presentem, aviat s'anirà omplint de manera regular i ordinària una de les llacunes més vidents en la història de la cultura catalana. Com és sabut, els textos, un cop recuperats i restaurats, són sempre l'element principal d'un 'Corpus'; al capdavant, en són l'únic element imprescindible. Aquest volum edita les dues primeres obres teològiques d'Ar-

nau de Vilanova: *la Introductio in librum De semine scripturarum* i l'*Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*. De fet, no és gens usual que un 'Corpus' vagi precedit d'un estudi introductori. En aquest primer volum, però, mossèn Perarnau ha fet una excepció i l'ha precedit d'un treball analític i interpretatiu complex i complet de més de setanta pàgines. L'estudi mateix i les notes que l'acompanyen no solament mostren els coneixements i l'erudició reconeguts de mossèn Perarnau, sinó que són sobretot un incentiu afegit perquè els estudiosos debatin i aprofundeixin els propers anys molts dels punts que s'hi toquen. Al capdavant, el sentit últim d'aquest estudi privilegiat és el de mostrar que els textos s'aguanten per si mateixos, que el que és bàsic i fonamental és tenir-los a l'abast —això és el que avui celebrem— i que, quan es disposa dels textos, tot just llavors comença la feina immensa, inacabable, d'endinsar-s'hi i d'estudiar-los.

Ja he insinuat fa un moment que jo no estic pas en disposició de fer cap contribució rellevant a aquesta reflexió i a aquest estudi. Per això ara, en la segona part de la meva intervenció, em limitaré a considerar, des de la meua pròpia perspectiva —com qui diu, des de fora—, alguns aspectes que em semblen particularment atractius en el pensament d'Arnau de Vilanova i també, és clar, en les dues obres publicades avui. Ja es veu, doncs, que tinc un objectiu ben modest. Tanmateix, com que les coses sempre acostumen a ser força més complexes que no semblen a primera vista, potser també serà bo que comenci justificant aquest objectiu tan modest de mirar des de fora alguna de les propostes d'Arnau. L'he de justificar senzillament perquè jo sóc professor de filosofia, i ho sóc a la Universitat de Girona.

M'afanyo, però, a prevenir un possible malentès provocat per aquesta afirmació, sobretot en la seva part final. Perquè la necessitat de justificar la meua reflexió no ve pas del fet d'ésser gironí, sinó del de ser professor de filosofia. I és que no em sento en cap cas afectat per l'agra controvèrsia mantinguda per Arnau de Vilanova amb l'il·lustre dominic gironí Bernat de Puigcercós, encara que aquest també ensenyés a Girona, exactament en el mateix edifici que ara acull la Facultat de Lletres de la meua Universitat, edifici en el qual tinc la satisfacció d'impartir docència. (Al cap de pocs anys també va viure en el mateix edifici un il·lustre, poderós i temut inquisidor, Nicolau Eimeric). Certament, el gironí Bernat de Puigcercós era un personatge intemperant i, si es vol fer una rima amb el seu cognom, fins i tot es pot dir que era bel·licós. També ho era, però, Arnau. I es van ben trobar. És prou sabut que Bernat va denunciar repetidament, trones avall, els suposats errors doctrinals d'Arnau. Aquest, és clar, s'hi va tornar i el 1302 va arribar a adreçar tres denúncies seguides al bisbe de Girona, demanant-li empara contra les agressions del frare dominic. També és sabut que la cosa va acabar com acostumaven a acabar moltes baralles de l'època quan els disputants tenien les forces anivellades: acabaven en no res, és a dir, esbravant-se tots ells en la disputa fins que la mateixa disputa s'esbravava.

Això que acabo de recordar, però, només és una anècdota, esdevinguda fa 700 anys, que indica com el pas del temps canvia certes coses, algunes fins i

tot per a bé. El fet, doncs, de poder veure i tocar cada dia quan vaig a classe algunes de les pedres que també tocava Bernat de Puigcercós no m'intimida gens ni mica, ni em fa sentir gens solidari amb les baralles antiarnaldianes que ell va protagonitzar en el Convent que ara acull la meua Facultat. No és pas per això que vull justificar la meua reflexió sobre el pensament d'Arnau, sinó pel fet de dedicar-me jo mateix a la filosofia, tant si és a Girona com a qualsevol altre lloc del planeta. Perquè sóc professor de filosofia —amb l'esperança d'arribar a ésser filòsof algun dia— i, quan m'acosto a Arnau de Vilanova, em trobo amb el fet, per a mi lamentable, que ell és un membre destacat de la llarga nòmina de personatges públics que, en el transcurs dels segles —i no sempre per les mateixes raons—, han abominat de la filosofia, l'han criticada i l'han tinguda per inútil i perniciosa.

Certament, Arnau considera com a enemics alguns filòsofs que jo valoro com la flor del pensament occidental, des d'Aristòtil i Anselm fins a contemporanis tan diferents d'Arnau com Tomàs d'Aquino o Duns Escot. Conseqüent amb el seu rebuig, ell condemna el mètode filosòfic en l'explicació de la teologia i opina que els teòlegs que se'n refien no poden ésser tinguts per tals, sinó que són falsos teòlegs: van com de creguts, però no són creients, més aviat són primitius, un xic animals, com bòvids remugants (*theologi bubulcares*). Sempre que els sent, Arnau surt amb expressions com *'hic non theologizavit, sed bovizavit'*. Els dominics, els tomistes i els doctors de la Universitat de París són els principals objectius de les seves invectives.

Val, doncs, la pena d'examinar el pensament d'un personatge així, tan allunyat del meu sentir general? Sí, val la pena: vull dir que és una pena haver de constatar que em resulta en gran part foraster, però que s'ho val que entri en diàleg amb ell. Fins i tot em sembla que val molt la pena fer-ho. No valia tant la pena, segurament, per als seus contemporanis —sobretot per als més damnificats per les seves invectives—, però sí que val molt la pena des de la perspectiva actual, almenys des de la visió que jo mateix defenso de la filosofia, la teologia i, en general, el saber. A mi —i aquí sí que només puc parlar en primera persona, sense adquirir compromís en nom de cap grup o escola—, l'actitud hostil d'Arnau de Vilanova m'ajuda a entendre una colla de coses que em semblen literalment bàsiques, fonamentals. I és que estem davant un personatge contradictori, carregat d'ombres, que té, però, algunes llums potents, algunes intuïcions bàsiques. A Arnau li sobren intuïció i energia; li manca, però, un mètode per elaborar les seves intuïcions amb rigor. El que ara jo voldria mostrar breument és justament això: que les intuïcions són el seu mèrit i la manca de mètode, el seu error. És, doncs, aquest contrapunt de llums i ombres en el pensament d'Arnau allò que fa que, tot i les discrepàncies, em pugui acostar a la seva figura amb profit.

Per argumentar la meua posició, em referiré només a tres grans intuïcions seves, interessants però contradictòries. Aquí en faré una lectura progressiva, com si la primera portés realment a la segona i la segona, a la tercera. En la meua interpretació, gairebé les podria presentar com una sola gran intuïció,

desplegada en tres fases. Només donaré, però, unes pinzellades indicatives de cadascuna, sense perfilar-ne ni les implicacions ni les conseqüències. Les tres intuïcions d'Arnau que ara presentaré són: 1, la seva defensa de la importància del coneixement empíric; 2, la seva defensa de la importància del llenguatge; 3, la seva defensa de la importància d'adoptar una perspectiva global.

1. *La importància del coneixement empíric*

Arnau de Vilanova és, segurament, el metge més reconegut de la seva època. El seu predicament professional el porta a servir diversos reis i tres Papes consecutius (Bonifaci VIII, Benet XI i Climent V), que el protegeixen quan li cal, i li cal de tant en tant. Arnau és un home d'escassa formació filosòfica i teològica que té, en canvi, una bona —fins i tot molt bona— formació mèdica. Se l'entén millor quan es veu que ell representa una alternativa a la medicina promoguda per l'escola Salernitana, que podem representar en Petrus Hispanus, contemporani seu. Salern va ser una escola que no solament va tenir una destacada producció —per exemple, la famosa obra col·lectiva *Flos sanitatis* o *Flos medicinae Salerni*, de 3.520 versos llatins amb aforismes—, sinó que va desenvolupar un mètode terapèutic amb pretensió de rigor. A Arnau, en canvi, li interessaven les dades, però no el mètode. Ni el filosòfic ni, pròpiament, el científic. En aquest sentit, no anticipa la modernitat, sinó que és un pre-modern. En canvi, la seva insistència en la importància del coneixement empíric, no especulatiu —ni en medicina ni en teologia—, el converteixen en un precedent d'un corrent modern molt important.

Perquè Arnau defensa que les qualitats de les coses es descobreixen per experiència o per revelació. Entengui's que la revelació és un mode de l'experiència: el que es veu és el que es veu; i el que es manifesta es manifesta també en allò que es veu. La seva cèlebre afirmació «*omnis vera cognitio a sensu [oritur] et ab his quae sensibilia sunt [habet] ortum*» (*Regulae Generales Curationis Morborum*, doctrina VI) podria ser reivindicada per qualsevol empirista encara quatre-cents anys després. El que no li acceptaria, és clar, cap empirista és la continuació de la frase: «*Unde per sensibilia venit intellectus ad cognitionem insensibilium et oculorum et arduorum et subtilium, ut declaratur per totum processum theologiae et per totum processum medicinae*». Perquè és justament aquesta continuació de la frase allò que el porta —a ell que es manifesta constantment contra l'especulació— a construir un immens edifici doctrinal i especulatiu.

Ben cert, tot i les seves al·legacions i les seves crítiques als altres, Arnau, també, és un especulatiu. En defensa seva es podria dir que ell només accepta l'especulació quan arrenca de dades, no quan es construeix sobre si mateixa, i que per això només accepta l'especulació en la medicina i en la teologia, que poden partir de dades fiables. Aquestes són, al capdavant, les dues úniques ciències que accepta i les úniques que, segons ell, han d'ocupar un espai pree-

minent en la formació moral de les persones. Ja es veu, però, que el seu concepte de 'dada' resulta extraordinàriament discutible: de debò les dades de la malaltia es poden separar del diagnòstic de la malaltia o, fins i tot, del mètode terapèutic amb què algú s'hi acosta? I, si les dades de la teologia es troben a la Sagrada Escripura, no es podria dir que les dades del dret positiu es troben en els codis que històricament s'han compilat? Arnau, doncs, fa professió de fe empírica, però no té els instruments teòrics adequats per desplegar conseqüentment el seu plantejament empíric.

2. La importància del llenguatge

Justament les dues obres que es publiquen en aquest primer volum de la seva producció teològica toquen de manera central el darrer punt que acabo d'esmentar. La Sagrada Escripura és la dada bàsica. Aquest text revelat és fet de paraules, les paraules es componen de síl·labes i les síl·labes, de lletres. Les lletres són les dades veritables, les dades últimes. Ara bé, a partir d'aquí Arnau es posa a buscar, com ens ha dit abans, «insensibilia et occulta et ardua et subtilia», i s'enfila en interpretacions numèriques cabalístiques, partint del principi que «totum enim plenum est intus et foris huiusmodi significationibus et figuris» (*De semine scripturarum*, línies 254-256).

Fixem-nos que Arnau es torna a trobar en una altra cruïlla: les seves consideracions sobre el llenguatge el podien haver portat a desenvolupar —com ja havia fet, amb un altre estil, sant Agustí en el *De Magistro*— una teoria del llenguatge o hauria pogut formular una teoria hermenèutica que l'hauria convertit en un precedent d'Ockham i dels moderns. Galileu mateix va dir tres-cents anys després, a *Il Saggiatore*, que el món era com un llibre escrit amb signes matemàtics, que podia ser llegit i interpretat d'acord amb aquests signes. Altra vegada, Arnau intueix la modernitat, però no hi entra. Es queda en la premodernitat: sorprenentment, abona una interpretació literal de l'Escripura i opta, alhora, per una lectura numèrica per a la qual disposa d'un mètode debíllissim, que el fa caure en l'al·legoria preconcebuda, en el caprici psicologista i en el càlcul cabalístic casual i canviant. Arnau, doncs, torna a fer afirmacions que podien haver tingut una gran transcendència. No s'adona, però, de les possibilitats amagades en la seva intuïció i encarrila un camí ben diferent de l'empres pel seu contemporani Ramon Llull, que mostra un interès profund pel càlcul rigorós, mecànic, afany que —en un sentit no previst pel mateix Llull— es va acabar revelant com a extraordinàriament modern i fecund.

3. La importància de tenir una perspectiva global

El tarannà inicialment empirista d'Arnau i el caràcter significatiu i místic que ell atribueix a l'Escripura —i, doncs, a la revelació divina—, confor-

men la tercera intuïció que aquí li atribueixo. Perquè és d'aquests elements anteriors que ell treu les principals conclusions sobre les quals muntarà la seva polèmica teològica. Amb raó diu que, si el coneixement es basa en l'experiència, el coneixement —també el coneixement teològic—, estarà obert, per principi, a tothom, rics i pobres, homes i dones, joves i vells. A partir d'aquí fa una crítica als estaments que tenen segrestada la doctrina i una crida al laicatat perquè s'organitzi pel seu compte en comunitats que vulguin viure segons la regla de l'Evangeli. Arnau és, doncs, un espiritual. De fet, segons ell, és tot l'univers el que ha de desplegar la seva autèntica realitat que és, alhora, el seu misteri.

Arnau apunta encara idees extraordinàriament interessants sobre la interconnexió cos-ànima i sobre la integració de la persona en la natura. En aquest sentit, hi ha molts elements en la seva obra que fan pensar en les idees globalistes o holistes que el pensament modern i contemporani han acabat propo-sant amb força. Altra vegada, però, Arnau s'atura i no dóna el pas endavant. Ell no defensarà el globalisme, perquè no pot acceptar la idea bàsica del globalisme, segons la qual les diferents parts d'un tot tenen sentit en funció del conjunt. Arnau defensa, en canvi, una cosmologia clàssica, jeràrquica, i un animisme còsmic. De fet, doncs, no li interessa el conjunt, sinó que només vol assenyalar el predomini d'alguns elements predeterminats i inevitables. Així també s'explica, en part, el seu profetisme apocalíptic.

Fins aquí he volgut mostrar, insinuant-ho només, que Arnau desplega algunes de les seves intuïcions fonamentals —i en podríem haver triat d'altres— gairebé sempre en la direcció oposada als vents i als temps que començaven a bufar en la seva època. Per això Arnau no és un precursor de la modernitat sinó que és, estrictament parlant, un pre-modern. Gairebé es podria dir que ell és el principal enemic dels seus bons plantejaments empirista i hermeneu-tic. Però, potser tampoc no s'hagi de dir això, i només s'hagi de dir que les seves intuïcions, que eren potents i tenien possibilitats, no van tenir, en canvi, sort, ni tan sols amb qui les va concebre. Perquè van acabar essent només guspíres que no van agafar, que no van calar foc, guspíres amb les quals ni el mateix Arnau no es va acabar de cremar, intuïcions que ell no va aprofitar prou per obrir camins a un saber realment compartit.

A Arnau li va faltar mètode i li van sobrar imaginació i gust per l'obscurantisme i la màgia. Per això, tot i tenir magnífiques intuïcions, no va poder arribar a obrir camins nous al pensament modern. Ell es va quedar sempre en el llinar. És com si Arnau mateix no hagués acabat d'entendre la potencialitat d'algunes de les seves afirmacions i perspectives. I potser és això precisament, això que lamento, allò que me'l fa especialment proper. Perquè és això que el fa particularment feble, particularment humà.»

Acabats els discursos, els assistents van poder visitar l'exposició de bibliografia arnaldiana organitzada en el Pati siscentista de la Casa de Convalescència i participar en el refresc de recepció ofert a tots ells per l'Institut d'Estudis Catalans.

A les 20,30 hores tots els participants van trobar-se al centre «Martí Codolar» per al sopar, presidits pel degà president de la Facultat de Teologia de Catalunya, atès que el sr. President de l'Institut d'Estudis Catalans hagué d'excusar la seva assistència.

II. LES SESSIONS D'ESTUDI

L'endemà divendres 1 d'octubre, a les 9,30 h., començaren les sessions d'estudi de la «II Trobada». Els participants eren col·laboradors científics, als quals hom havia demanat un estudi escrit, o oients actius, dels quals hom esperava intervenció oral en els diàlegs de les sessions d'estudi:

Col·laboradors científics:

Antoine CALVET (París), *Qu'est-ce que le corpus alchimique attribué à maître Arnaud de Villeneuve?*

Lluís CIFUENTES I COMAMALA (Barcelona), *Les obres alquímiques ,arnaldianes' en català a finals de l'Edat Mitjana*

Chiara CRISCIANI (Milano), *Aspetti del dibattito sull'umido radicale nella cultura del Tardo Medioevo*

Giovanna FERRARI (Milano), *Il trattato De humido radicali di Arnaldo da Villanova*

Sebastià GIRALT I SOLER (Premià de Mar/Barcelona), *Un alquimista medieval per als temps moderns: les edicions del corpus alquímic d'Arnau de Vilanova en llur context (c. 1477-1754)*

Michael McVAUGH (Chapel Hill/USA), *Chemical Medicine in the medical Writings of Arnau de Vilanova*

Josep PERARNAU (Barcelona), *L'autor d'un tractat alquímic podia trobar en l'obra autèntica d'Arnau de Vilanova alguna raó per atribuir-lo a ell?*

Michela PEREIRA (Pistoia/Siena), *Maestro di segreti o caposcuola contestato: presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani*

Maria Aparecida PILEGGI (Brasil/París), *O medium neutrum: uma possível ligação entre a medicina arnaldiana e a alquimia pseudo-lulliana*

Barbara SPAGGIARI (Génève), *Due trattati alchemici in lingua d'oc. Riflessioni in margine ad una nuova edizione*

Suzanne THIOLIER-MÉJEAN (Saint Hilaire-Saint Mesmin/París), *Contribution à la légende d'Arnaud: Arnaud de Villeneuve comme ,auctoritas' dans l'oeuvre de Bertran Boysset d'Arles*

Nicolas WEILL-PAROT (París), *Arnaud de Villeneuve et les relations possibles entre le sceau du Lion et l'alchimie*

Oients actius

Mn. Josep ALANYÀ
Tortosa

Jon ARRIZABALAGA
Barcelona

Lola BADIA
Barcelona

Pascale BARTHÉLEMY
Latouille-Lentillac/París

Joan BOTAM
Barcelona

Montserrat CABRÉ
Santander

Prof. Josep CHABÀS
Barcelona

Jaume de PUIG I OLIVER
Barcelona

Jaume MENSA I VALLS
Igualada/Barcelona

Juan Antonio PANIAGUA
Pamplona

Agostino PARAVICINI-BAGLIANI
Lausanne

Fernando SALMÓN MUÑIZ
Santander

Julio SAMSÓ
Barcelona

Francesco SANTI
Prato/Lecce

Susanna VELA PALOMARES
Andorra la Vella

Prof.ssa Graziella VESCOVINI FEDERICI
Firenze

Gianni VINCIGUERRA
Lanciano

Joseph ZIEGLER
Haifa/Israel

La sessió del divendres, 1 d'octubre al matí, fou presidida per la sra. Michela Pereira, que l'obrí evocant la riquesa de perspectives que el tema comportava, a desgrat de la seva concretesa aparent, a causa de les relacions complexes de tota la cultura baix-medieval amb l'univers de l'alquímia. La «II Trobada...» parteix de la convicció que Arnau de Vilanova no fou un pràctic de l'alquímia, però determinats aspectes farmacològics de la seva obra mèdica hi tenen un cert veïnatge. En tot cas, els estudis dels quals tot d'una es presenten els resultats han obert noves línies de recerca.

1. Prengué immediatament la paraula el dr. Sebastià GIRALT, el qual resumí el seu estudi, que tal com acabem de dir, s'intitula *Un alquimista medieval per als temps moderns: Les edicions del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova en el seu context (c. 1477-1754)*, d'aquesta manera:

«Durant els primers moments de la impremta són relativament escasses les edicions de textos alquímics. Tot i això s'ha de comptar almenys un incunable arnaldià: el *De aqua vite simplici et composita*, editat entre 1477 i 1480, que no tindria cap més edició.

Cinc escrits alquímics es troben en la primera edició general, impresa a Lió el 1507: *Rosarius philosophorum*, *Lumen novum*, *Flos florum*, *Recepta electuarii mirabilis preservantis ab epidimia* i *Epistola super alchimia ad regem Neapolitanum*. Aquests títols es repetirien a la resta de les edicions generals d'Arnau que anirien apareixent al llarg del segle XVI: Venècia 1505; Lió 1509; Lió 1520; Venècia 1527; Lió 1532; Basilea 1585, i Lió 1586. En només dues edicions posteriors (1520 i 1532) s'afegiria el *De philosophorum lapide* i en la *Praxis* de 1586 la *Cathena aurea* i el *Testamentum*.

La publicació dels escrits esmentats dins les edicions generals no impedeix que els seus prefacis esdevinguin escenari ja aleshores d'una precoç polèmica sobre l'obra i l'activitat alquímiques d'Arnau.

Durant la primera meitat del segle XVI s'estengué la preparació i l'ús dels medicaments destil·lats gràcies als llibres de destil·lació, entre els quals els d'Ulstadt i Gesner. El *Coelum philosophorum* (1525) de Phillip von Ulstadt, i el *De remediis secretis* (1552) de Gesner (1516-1565) tenen entre les seves fonts declarades el pseudo-Arnau. No ha d'estranyar, doncs, que alguna de les edicions de tots dos fossin complementades amb escrits arnaldians: es tracta de dues edicions originàriament publicades a Lió i Venècia.

Malgrat aquestes excepcions, des de mitjan segle XVI la iniciativa editorial a l'entorn de l'alquímia pseudoarnaldiana, com va passar amb el gruix dels textos alquímics, va traslladar-se fonamentalment als territoris germanò-

fons i reformatos, sobretot als centres editorials que eren les ciutats de Frankfurt, Basilea i Estrasburg.

S'inicia llavors el període caracteritzat per l'aparició de les col·leccions d'escrits alquímics arran de l'esclat del paracelsisme i la quemiatria. Es presentaven com a:

- textos pretesament editats amb més cura;
- responent a l'interès dels lectors no sols per l'aplicació pràctica sinó també pel vessant teòric i espiritual;
- i al nou interès per la divulgació alquímica;
- habitualment sorgits en medis extraacadèmics: editors com Perna i Zetzner van aconseguir atreure's al seu voltant la col·laboració dels intel·lectuals, i prínceps i nobles promovien el conreu de l'alquímia a les seves corts —en les edicions de Jakob, Mylius, Maldiny. Només tardanament entraria en l'àmbit universitari de la mà de la quemiatria.

La primera compilació exclusivament alquímica on apareix íntegra una obra del corpus arnaldià és el *De alchimia opuscula* (Frankfurt, Cyriacus Jakob, 1550), en el qual s'imprimeix per primer cop la *Semita semitae* sota inspiració paracelsiana.

On resulta més palesa la confluència entre l'activitat editorial entorn del paracelsisme i l'alquímia arnaldiana és a Basilea la segona meitat del segle XVI. El nucli de la seva divulgació seria el taller dels impressors-editors Perna i Waldkirch, al voltant del qual es reunirien, en qualitat de consellers i col·laboradors intel·lectuals, paracelsistes destacats com Adam von Bodenstein, Gerhard Dorn o Theodor Zwinger, tots tres implicats en l'edició de textos arnaldians.

En efecte, el primer imprès de l'alquímia arnaldiana a Basilea es deu a Adam von Bodenstein. Aquest relata la seva iniciació a l'alquímia en la llarga lletra adreçada als Fugger que encapçala la seva *Isagoge* al *Rosarius* arnaldià del 1559. Segons declara, el *Rosarius* va tenir un paper fonamental en la seva conversió.

Tanmateix serà l'editor Pietro Perna la pedra angular de la divulgació editorial de l'alquímia i el paracelsisme durant uns vint anys, tot i que inicialment se suma a la iniciativa de Petri del recull alquímic titulat *Verae alchemiae...* (Basilea 1561), edició que encarreguen a Guglielmo Grataroli.

Grataroli corregeix el *Flos florum* dels *Opera* a partir d'un manuscrit, tal com especifica en el prefaci, mentre que els altres escrits arnaldians ofereixen un text força més similar al de les *Opera*. Les novetats senceres són la *Practica ad quandam papam* i uns *Succosa carmina*. El mateix any 1561 Grataroli publica en una altra col·lecció un tercer inèdit: l'*Epístola de sanguine humano distillato*.

A la mort de Perna, el seu programa alquímic i paracelsià va tenir un fidel continuador en el seu gendre i successor al capdavant de la impremta, Kon-

rad Waldkirch. Aquest, a més de continuar publicant l'alquímia arnaldiana en altres compilacions, va completar el seu projecte de ressuscitar les *Opera* generals d'Arnau impreses el 1585. El context ens convida a pensar que aquesta resurrecció fou causada pel mateix interès que despertava el pseudo-Arnau alquimista.

A més de Basilea, al tombant vers el segle XVII trobem la tradició alquímica arnaldiana impresa a Frankfurt i a Estrasburg. El *Speculum alchimiae* va aparèixer per primera volta imprès en una edició realitzada i impulsada econòmicament pel filòleg i historiador Hieronymus Megiser (1553-1618). L'any següent el mateix Megiser es fa càrrec d'una nova edició del *Speculum* en una recopilació que pretesament publica tota l'alquímia arnaldiana, però que tan sols afegeix les obres ja publicades als *Opera*.

Qui representa sens dubte la successió de Perna i Waldkirch en la publicació de textos d'alquímia i Paracels són els editors Zetzner. Des d'Estrasburg, Lazar Zetzner treu a la llum el 1602 una gran recopilació de textos alquímics sota el nom de *Theatrum chemicum*, que reedita alguns textos arnaldians. En les successives impressions en compareixen alguns més.

Fins ara hem vist l'impuls impressor de l'alquímia arnaldiana fonamentalment provinent dels mateixos entorns editorials. Però el conreu de l'alquímia a les corts europees va originar també iniciatives com la *Philosophia reformata* de Mylius (Frankfurt, 1622), quemiatre al servei del landgravi Moritz de Hessen-Kassel (1572-1637), la cort del qual va ser un dels principals centres d'arts alquímiques, mèdiques i màgiques del segle XVII. En aquesta edició, coneguda sobretot pels seus gravats, el *Rosarius* arnaldià és una de les víctimes del plagi sense escrúpols perpetrat per Mylius.

L'última gran recopilació alquímica en llatí va ser la *Bibliotheca chemica curiosa* de Jean-Jacques Manget (Ginebra 1702), que arriba a reunir onze escrits sota el seu nom, el nombre més elevat dels inclosos en una mateixa col·lecció, a desgrat que queda lluny d'ajuntar la vintena de les obres alquímiques arnaldianes impreses al llarg de l'era moderna.

L'última edició llatina d'una obra alquímica sota el nom d'Arnau són uns *Experimenta* inserits en un llibret intitulat *Mirabilia mundi* de Ioannes Iacobus de Maldiny (Braunschweig, 1726).

No hi ha dubte que l'ampli corpus de textos mèdics i alquímics, heretat de la tradició manuscrita medieval sota el nom d'Arnau de Vilanova, va gaudir d'una continuïtat ben llarga i abundant en la impremta moderna. Ara bé, els ritmes i els àmbits d'introducció i de producció varien molt segons si es tracta dels escrits mèdics o dels alquímics, perquè les edicions dels uns o dels altres estan relacionades amb corrents clarament distints de la medicina moderna. Mentre que els impresos mèdics no químics sorgeixen normalment de medis interessats a perpetuar el galenisme, els alquímics s'han de vincular, en canvi, a l'expansió del paracelsisme i la quemiatria. El període d'esplendor editorial del corpus mèdic arnaldià se situa en la impremta primerenca —l'últim terç del segle XV i el primer del XVI. En canvi, durant aquesta etapa les

impressions alquímiques independents sota el nom d'Arnau són molt esporàdiques, i en realitat els escrits alquímics tenen el seu principal vehicle de difusió en les voluminoses edicions generals d'Arnau. És a partir de mitjan del cinc-cents que es produeix l'esclat editorial de l'alquímia amb el gir vers la medicina química impulsat en gran part per l'impacte de Paracels i per l'expansió del paracelsisme i de la quemiatria. Des de mitjan segle XVI, doncs, les compilacions de textos alquímics d'autors diversos succeeixen les *Opera* arnaldianes en la difusió de l'alquímia arnaldiana, que coneix la seva daurada època editorial durant els tres darrers decennis del segle XVI i els tres primers del XVII. Certament veiem que sovint els mateixos tallers imprimeixen tant les compilacions alquímiques on s'inclouen els escrits arnaldians com les obres de Paracels, i els editors i col·laboradors intel·lectuals que hi participen solen ésser paracelsistes o quemiatres reconeguts. En aquest marc s'ha de situar l'edició de l'obra alquímica de pseudo-Arnau, al costat d'altres autoritats alquímiques a les quals hom recorria per fonamentar en un passat pretesament remot una filosofia natural i unes terapèutiques trencadores amb la tradició natural i mèdica predominant.

La segona meitat del cinc-cents els impresos alquímics tenen el seu principal centre editorial a Basilea, sobretot al taller de Perna i Waldkirch. A inicis del segle XVII Zetzner, a Estrasburg, prengué el relleu de les premses de Basilea en la difusió de l'alquímia i el paracelsisme amb noves grans recopilacions.

Mentrestant tenien lloc altres iniciatives menys ambicioses per editar els 'alchimica' arnaldians a Frankfurt i a d'altres ciutats, quasi sempre del món protestant.

Després del tercer decenni del sis-cents s'espaien les edicions, en especial en llatí. En canvi el ritme és diferent en les edicions en llengües vernacles: comencen a fer-se veure al darrer quart del segle XVI —en anglès, francès i italià— i augmenten des del canvi de segle, quan trobem en la impremta les primeres versions alemanyes, que acabaran per ser les més nombroses i les que seguiran amb una certa regularitat fins a mitjan set-cents, com a lògica contrapartida de la precedent producció editorial dels textos llatins en el món germanòfon. Pel que fa a les edicions en llatí gairebé es limitaran a la reedició del recull de Zetzner i l'última gran compilació de Manget. El segle XVIII els metges deixen d'interessar-se en l'alquímia i aquest saber queda esbandit del món científic i editorial. En el cas que ens ocupa el pseudo-Arnau alquimista s'esvaeix de la impremta en llatí a principis de segle, amb la petita excepció de Maldiny, i finalment a mitjan segle també en alemany.

Durant els gairebé tres segles d'impremta alquímica arnaldiana sobressurt l'èxit editorial del *Rosarius philosophorum* seguit de prop pel *Flos florum*, entre els quatre escrits editats més vegades, al llarg de més temps i en diverses versions, en els quals també s'inclouen el *Novum lumen* i l'*Epistola super alchimia*. Tots quatre foren ja impresos dins les edicions generals, fet que, més enllà de

la difusió prèvia manuscrita que poguessin haver tingut, demostra la influència decisiva que van exercir aquestes en configurar la fortuna no solament del corpus mèdic arnaldià sinó també de l'alquímic. L'ascendència de les *Opera* es constata també en el mateix origen dels textos impresos, que solen remuntar-s'hi directament o indirecta, amb més o menys modificacions o correccions, llevat d'uns pocs casos concrets en què hom recorre a manuscrits. Això no obstant, d'altres 'alchimica' arnaldians, no inclosos en les *Opera*, van tenir també una difusió destacable, tot i que més reduïda en el nombre i en el temps.

2. A continuació prengué la paraula el dr. Lluís CIFUENTES, professor al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, que resumia així el seu estudi *Les obres alquímiques 'arnaldianes' en català a finals de l'Edat Mitjana*:

«No és la meua pretensió entrar en les discussions, que actualment semblen tancades, sobre l'autenticitat arnaldiana d'algunes de les obres del corpus alquímic atribuït a Arnau de Vilanova, ni sobre les seves vinculacions amb l'obra mèdica i espiritual autèntica. Els col·legues especialistes en història de l'alquímia, entre els quals he de dir que no em compto, són els qui tenen la paraula en aquests afers.

L'objectiu de la meua aportació és únicament oferir un panorama de la circulació, durant els segles XIV, XV i XVI, d'obres alquímiques a nom d'Arnau de Vilanova traduïdes en llengua catalana. És un fet que s'inscriu en un procés més ampli, de difusió del saber, en particular del saber científic i tècnic, en llengua vernacular; procés que convencionalment anomenem de vernacularització.

Una tendència encara excessivament internalista en els estudis d'història de la ciència sovint oblida que l'anàlisi d'un text, per aprofundida que sigui, mai no exhaurirà les possibilitats de la recerca si no es conjuga amb la descoberta del context social que li donà vida. Si això és cert per a tota mena d'obres, encara ho és més per a l'allau d'escrits en llengua vulgar que, pertanyents a totes les àrees del saber, començà a donar-se a l'Occident medieval a partir del segle XIII.

La necessitat de traçar la història social de l'alquímia en paral·lel a l'anàlisi de la seva literatura tècnica bateja ja en algunes obres clàssiques especialitzades. Més recentment, amb metodologies i interessos actuals, d'altres investigadors han insistit en aquest camí, que els estudiosos dels textos i les teories alquímiques sovint no han descurat. La feina que resta per fer, però, és encara molta.

La difusió de l'alquímia en llengua vulgar a partir del segle XIV és un fenomen que tot just darrerament ha començat a rebre l'atenció que es mereix per part dels estudiosos. Tímidament encara, els historiadors s'han adonat de l'existència d'un patrimoni més ampli i complex del que es pensaven. Un

major interès pel context social de l'alquímia medieval ha portat a valorar uns textos que abans eren menystinguts en favor dels textos llatins 'canònics', objectiu prioritari, únic, d'aquella història intel·lectual internalista.

Més que amb un —d'altra banda, més que improbable— desig de 'vulgaritzar'/'popularitzar' la matèria per part dels alquimistes, com en ocasions s'ha pretès, el fenomen cal relacionar-lo amb el caràcter extraacadèmic de l'alquímia i dels alquimistes medievals (amb uns models de formació, de pràctica i de transmissió del coneixement diferents) i amb l'interès que desvetllà entre sectors socials ben diversos, que majoritàriament preferien accedir al saber en vulgar més que no pas en llatí. En efecte, trobem els textos alquímics en vulgar en mans d'alquimistes (entre els que potser cal cercar els anònims traductors o, si més no, els promotors de les traduccions) i de 'laics' en general (reis, nobles, burgesos). Per als primers, els alquimistes, constituïen valuoses guies pràctiques que incidien en un incipient procés de professionalització, manifestat a la Corona d'Aragó per la concessió de llicències reials paral·leles a les que s'atorgaven als metges pràctics; un procés tutelat i controlat precisament pels segons, aquells 'laics', parapetats rere les institucions monàrquica i municipal, i molt sensibles als coneixements que implicaven un descobriment i un domini de les forces de la natura.

He dit que, com en el cas de l'alquímia pretesament lul·liana, l'autenticitat de l'atribució a Arnau de l'important corpus d'escrits alquímics que circulà a nom seu és una qüestió que sembla tancada amb unanimitat a favor del caràcter apòcrif de tots aquests textos. En general, tant en el cas d'Arnau com en el de Llull, sembla que som davant un ús i un abús d'un gran nom, vinculat a la medicina acadèmica en el cas del primer, a l'alternativa extraacadèmica en el del segon. Aquest era precisament el perfil de l'alquímia i de l'alquimista medieval.

Hem conservat únicament tres textos traduïts al català amb una atribució d'autoria a Arnau de Vilanova. Aquests tres textos se sumen als escrits pertanyents al corpus lul·lià, als de Joan de Rocatalhada, i als d'altres autors alquímics, clàssics (Geber o Hermes) o medievals (Jaume Lustrach), amb testimonis conservats o circulació documentada en vulgar català durant el període medieval. Tots plegats demostren que l'alquímia, al costat de la medicina i l'astrologia, fou una de les àrees 'científiques' que més interès despertaren entre els lectors en vulgar. Per això sorprèn encara molt més que cap d'aquests tres textos no formi part del corpus alquímic 'arnaldia' fins ara conegut, almenys tal com ha estat transmès pels manuscrits medievals estudiats i la tradició impresa renaixentista.

Un manuscrit miscel·lani amb textos alquímics en llatí i en català, copiat a Nàpols a finals del s. XV, conté un *Libell de les set proposicions sobre la composició de la pedra filosofal*, amb una clara atribució de l'obra a Arnau de Vilanova. Al *Problemi* inicial s'exposen els objectius de l'obra: oferir una pràctica alquímica completa en set 'proposicions' o capítols. Els set breus capítols, els títols dels quals ens han arribat en llatí, descriuen, no sense certs tocs de mis-

ticisme, les 'propositions' o 'preparations' alquímiques anunciades, i clou l'obra una *Conclusió de les propositions*.

Sabem des de fa temps que, malgrat l'atribució esmentada, l'autor d'aquest text fou l'alquimista anglès John Dastin, que va viure durant la primera meitat del segle XIV, les obres del qual tenen molts punts de contacte amb les del corpus arnaldià, fins al punt que algunes foren adscrites indistintament a ell i a Arnau. Aquest fou el cas del *Libellus septem propositionum super compositione lapidis philosophorum*, que no és altra cosa que una traducció del *Rosarius abbreviatus* de l'anglès. La traducció catalana molt probablement heretà la transposició d'autoria del manuscrit llatí que utilitzà l'anònim traductor català. D'altra banda, una anàlisi lingüística superficial d'aquesta traducció catalana sembla indicar que no és anterior a finals del segle XIV.

El mateix manuscrit napolità ens ha conservat un altre opuscle alquímic atribuït a Arnau de Vilanova: el *Llibre dels dotze capítols*. Aquest text tampoc no consta a cap dels inventaris del corpus alquímic arnaldià i, a diferència de l'anterior, no en puc avançar cap identificació alternativa. La dedicatòria de l'obra a un deixeble l'aproxima a altres textos del corpus arnaldià, singularment els *Secreta naturae*, amb els quals, però, no sembla tenir relació.

Després d'un proemi explicatiu dels motius de l'obra, que recorda el de l'*Art intel·lectiva* pseudolul·liana, un capítol introductori ofereix uns breus consells deontològics al principiant i, a continuació, els dotze capítols anunciats exposen, una vegada més, una pràctica alquímica completa. Tot seguit, però, hi ha dotze capítols suplementaris, aparentment pertanyents a la mateixa obra, també atribuïts a Arnau en un elaborat postfaci en el qual torna a aparèixer la figura del deixeble del mestre.

Aquest postfaci conté justificacions certament molt tòpiques en la literatura alquímica medieval, en les quals, però, és possible que s'amaguin informacions més precioses del que sembla. En ocasions, hom ha cercat connexions entre les obres alquímiques atribuïdes a Arnau i les seves obres mèdiques o espirituals autèntiques per mirar de provar l'autoria arnaldiana d'una part d'aquest corpus alquímic. Sense més documentació que la de caire internalista, no sembla que els resultats que pot oferir aquesta via portin a proves concloents, d'altra banda sempre explicables amb una altra hipòtesi més econòmica però igual d'incerta per ara: la del deixeble d'Arnau que, almenys en una part del corpus, amaga el nom sota el més cèlebre del mestre.

Alguns aspectes del contingut —didactisme, caràcter de manual bàsic— i de les justificacions finals —l'autor hi 'explanava' la doctrina del *Llibre dels dotze capítols*— fan pensar en la literatura tècnica 'intermèdia', sovint adreçada a suposats 'pobres': obres amb finalitat pràctica, però també pedagògico-didàctica, adreçades a un públic que se situa «nell'intersezione tra università e professione», amb una formació acadèmica més o menys avançada, que li permet llegir en llatí; i, afegeixo, també a un públic culte però extraacadèmic que prefereix llegir en llengua vulgar i que valora especialment les guies pràctiques de caràcter general o bàsic.

Exactament les mateixes característiques que té també el darrer dels textos alquímics atribuïts a Arnau de Vilanova que conservem en traducció catalana.

És el *Llibre del gran magisteri de les preparacions i regiment de la pedra filosofal*, que apareix en una altra miscel·lània alquímica, ara del segle XVI i només en català. Aquesta obra tampoc no apareix en cap catàleg de les obres alquímiques pseudoarnaldianes i no en puc oferir, per ara, cap identificació alternativa.

Malgrat la datació del manuscrit i que el text que interessa hi fou afegit en un moment encara més avançat del segle XVI per un dels posseïdors del volum, la traducció sembla ésser prou anterior: l'autor de la còpia hi féu constar, efectivament, que l'havia obtinguda d'un llibre 'molt antich', que era a la biblioteca de l'arquebisbe de Tarragona Antoni Agostí.

Es tracta d'un breu opuscle, probablement un extracte com els altres textos presents en aquest volum, que consta de vuit capítols, en els quals s'ofereix una pràctica alquímica adreçada a la preparació de l'elixir, i il·lustrada amb diversos dibuixos d'instruments i mètodes de cocció.

En resum, doncs, conservem tres obres alquímiques en català atribuïdes a Arnau de Vilanova, una de les quals pertanyent, en realitat, a un altre autor, i les altres dues absents dels llistats a l'abast del corpus alquímic pseudoarnaldianà. Sembla una quantitat massa exigua si tenim en compte la difusió i la transcendència d'aquest corpus. Les raons poden ésser diverses.

En primer lloc, és probable que no fossin les úniques obres alquímiques a nom d'Arnau que circularen en català entre els segles XIV i XVI. No hem de perdre mai de vista que el que conservem no és més que una petita part del patrimoni bibliogràfic i documental medieval que realment existí, que sovint ens ha pervingut per les circumstàncies més atzaroses. Els inventaris de béns i altra documentació notarial, quan consignen llibres, sovint no ajuden gaire en una matèria com l'alquímia, que circulava en volums gens valuosos o en textos que restaven ocults en manuscrits miscel·lanis, i que els autors d'aquests documents notariais no consideraven interessant o no tenien costum de fer constar.

En segon lloc, podem pensar, com també s'ha avançat abans, que som davant d'una selecció de textos. Una selecció dels que més servien els interessos formatius i informatius del doble públic, de pràctics i de laics, de les obres en vulgar, ja que eren les que més constituïen una guia pràctica clara i ordenada, accessible. És la mateixa impressió que fa l'obra mèdica autèntica arnaldiana, que circulà en traducció catalana: el *Regimen sanitatis*, els *Aphorismi de memoria*, la seva traducció del *De medicinis simplicibus* d'Abū-l-Şalt de Dénia i, adobat pòstumament per un deixeble, l'*Antridotarium*.

En definitiva, són uns textos en vulgar que com més va més se'ns apareixen amb unes característiques que per res minven la seva importància als ulls de l'historiador, ans al contrari».

3. Després s'escaigué el torn del dr. Josep PERARNAU, director d'«ATCA» i de la «II Trobada...», el qual resumí el seu estudi *L'autor d'un tractat alquímic podia trobar en l'obra autèntica d'Arnau de Vilanova alguna raó per a atribuir-lo a ell?*, en aquest estil:

«A partir del recompte cronològic de l'autor alemany del *De semine scripturarum*, i sense cap referència ni al nombre de generacions ni a la partició trinitària, característiques de Joaquim de Flore, en la *Introductio in librum de semine scripturarum* Arnau de Vilanova presenta la seva visió no tant del final del temps, com de la plenitud de la història humana, és a dir, de la ‚plenitudo temporis‘ prevista per a mitjan segle XVI.

Sota l'omnicausalitat de Déu, la línia vers aquella plenitud és presentada com a depenent (només) de la col·laboració humana intramundana en un doble pla: el del descobriment teòric de les possibilitats de la creació-redempció, i el de la realització pràctica dels successius perfeccionaments de la dita realitat intramundana.

Arnau de Vilanova qualifica de ‚profecia‘ aquell doble treball de descobriment i d'acompliment, i de ‚profetes‘ els seus protagonistes, «tant si són bons com dolents». Recordaré que el títol de la dita *Introductio...*, arnaldiana porta l'afegitó: *sive de prophetis dormientibus seu de dormientium prophetiis*.

Aquesta és la doctrina general que, però, Arnau mai no aplica al treball de recerca de certes virtualitats de la realitat intramundana realitzada pels alquímics, en un moment en què els teòlegs contemporanis no tenien objeccions de fons contra la pràctica alquímica: i aquesta és una de les preguntes que es presenten espontànies a mesura que hom coneix aquella visió històrica arnaldiana: existí realment un silenci arnaldia en relació a l'alquímia i en tal cas, com s'hauria d'explicar?

Hi ha encara una altra pregunta, que es desdobla en dues: els autors de tractats alquímics atribuïts a Arnau de Vilanova conegueren aquella doctrina? I suposant que almenys algun o alguns d'ells l'haguessin coneguda, deixaren alguna dada en virtut de la qual ara puguem dir que ells mateixos es consideraren profetes, ni que fos adormits?

Aquestes eren les preguntes que, en preparar l'edició de la *Introductio in librum de semine scripturarum*, veia que els assistents a aquesta «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova» tindrien més coneixements per a donar-hi resposta.

Moltes mercès, doncs, a la bestreta».

4. Tocà el torn al professor Michael McVAUGH, el qual féu una síntesi del seu estudi *Chemical medicine in the medical writings of Arnau de Vilanova*, començant amb precisions sobre la cronologia dels escrits mèdics d'Arnau durant la darrera dècada de la seva vida i assenyaladament sobre el *Speculum medicine*, possiblement començat el 1301 i acabat el 1308. L'*Antidotarium*, obra inacabada, dona testimoni dels coneixements mèdics de l'època sobre receptes, tèc-

niques de fabricació i conservació de les medecines, procediments de sublimació i destil·lació, tot i que alguns eren coneixements nous no fàcils d'integrar en les concepcions tradicionals de la medicina i de la farmacopea. Alguns procediments i fàrmacs nous s'havien originat en la pràctica quirúrgica.

Arnau defensarà les novetats per llurs resultats pràctics i es distanciarà dels químics que utilitzen productes perillosos des del punt de vista de la praxis mèdica normal. Se sap que Arnau s'interessà per productes químics, com és ara el sublimat d'arsènic, i per l'aiguardent, producte destil·lat. En canvi, no és evident que en fés ús entusiasta en la seva praxis mèdica. La raó podria ésser la dificultat per al metge d'obtenir aquests productes a finals del s. XIII, perquè eren medecines 'de laboratori', que empraven materials 'standard', no a l'abast de tothom. D'altra banda, hi ha una mena de distància entre el metge i el cirurgià; el primer és pròpiament un científic, el segon és un pràctic. Finalment, no cal subestimar el factor edat: sense ésser hostil a les innovacions, Arnau no s'hi adherí amb armes i bagatges. Devia permetre que d'altres experimentessin amb les novetats, bo i restant ell addicte a les seves i àmpliament experimentades medecines.

5. Prengué llavors la paraula Nicolas WEILL-PAROT, del Departament d'Història de la Universitat de Paris VIII, que resumí així el seu estudi *Arnaud de Villeneuve et les relations possibles entre le sceau du Lion et l'alchimie*:

«I. Arnaud de Villeneuve et le sceau du Lion. Bilan

Définition: Le sceau astrologique désigne un talisman astrologique d'un type particulier: il s'agit d'un sceau, d'une médaille, gravée à l'image d'une entité astrale au moment où cette entité astrale était dominante. Cette entité astrale (planète, signes du zodiaque ou autre constellation) est censée avoir imprimé à l'instant de la fabrication sa vertu dans ce sceau.

Arnau de Villeneuve est (avec Pietro d'Abano) l'un des deux 'introduc-teurs' des sceaux astrologiques dans la médecine médiévale.

Arnau est quadruplement associé aux sceaux astrologiques, et, en particulier, au sceau du Lion.

– En premier lieu, un certain nombre de témoignages sont connus. D'abord, la lettre de Guerau d'Albalat, envoyé du roi d'Aragon, rapportant l'anecdote de la guérison du pape Boniface VIII par le médecin catalan en 1301 grâce au sceau du Lion. Ensuite, l'inventaire des biens après décès d'Arnaud où sont mentionnées plusieurs petites médailles d'or à l'effigie du Lion.

– Ensuite, Arnaud fait plusieurs fois mention de divers sceaux astrologiques dans ses oeuvres indubitablement authentiques:

- *Speculum medicinae* et *De parte operativa*: sceau du Lion contre le calcul rénal et les douleurs des reins.
- *Aphorismi particulares*: allusion indirecte au sceau des Poissons contre la podagre.

– Partie authentique de l'*Antidotarium*: sceau du Serpentaire (une des 48 constellations) contre les poisons.

Ainsi que la mention que l'on trouve dans l'*Astrologia* (d'attribution discutée).

Ces mentions ne sont pas faites généralement dans un contexte pratique, mais elles servent à illustrer un développement à portée théorique. Néanmoins, leur importance est déterminante: c'est par elles que le sceau astrologique est entré dans la médecine savante — même si cette place n'a jamais été massive.

Un opuscle tardivement attesté dans les manuscrits et les citations (pas avant le xve siècle), le *De sigillis*, est attribué à Arnaud de Villeneuve. Ce texte est rempli de rituels et inscriptions. C'est de toute évidence un apocryphe.

Enfin, le nom d'Arnaud est associé à deux textes hermétiques qui ont souvent fusionné dans les manuscrits: Ces deux textes sont dépourvus de rituels, invocations, inscriptions destinés à une intelligence. Ce sont des talismans purement astrologiques ou non destinatifs, ce qu'on appelle (depuis le *Speculum astronomiae*) des 'images astrologiques'.

– Le premier texte, porte divers titres: *Liber electionum secretorum superiorum*, *Ymages signorum contra infirmitates corporis*, *Liber formarum duodecim imaginum...* Je l'appelle *De duodecim imaginibus Hermetis*. Il décrit douze figures à fabriquer dans de l'or. Elles doivent être fabriquées chacune sous la configuration astrologique où l'un des signes du zodiaque domine. Leur but est thérapeutique.

– Second texte: qui commence par *Accipe aurum purum* ou *Recipe aurum purum...* et qui décrit un sceau du Lion ainsi qu'un récit à la première personne expliquant que ce sceau a été utilisé avec succès. J'ai appelé ce texte *LION I* pour le différencier de la section du *De duodecim imaginibus Hermetis* consacrée au sceau du Lion (et que j'appelle *LION II*). *Lion I* décrit la fabrication du sceau du Lion sous la configuration astrale appropriée. Il faut le porter à la ceinture. L'auteur raconte qu'il a vu un médecin le fabriquer en l'imprimant dans de l'oliban qu'il donnait ensuite à boire à un patient avec succès. Lui-même l'a imprimé dans des trochisques de sang de bouc.

Dans les sept manuscrits que j'ai consultés le nom d'Arnaud est associé à ce complexe de textes et, le plus souvent, à *LION I* (c'est le cas dans quatre manuscrits dont l'un du xive siècle). Une analyse astrologique tentée par Jean-Patrice Boudet rend, du reste, plus probable l'utilisation de *LION I* que celle de *LION II* dans l'épisode de la guérison de Boniface VIII en 1301. Or une tradition manuscrite fait de ce texte *LION I* une lettre adressée à un pape du nom de Grégoire et rédigée soit par Jean de Séville soit par un certain André d'Espagne ou de Cordoue.

L'analyse des manuscrits et d'autres indices m'ont conduit à penser que *LION I* est bien le texte qu'Arnaud de Villeneuve a eu sous les yeux lorsqu'il a utilisé le sceau du Lion; il a dû également connaître le *De duodecim imaginibus Hermetis* pour le sceau des Poissons. Joseph Shatzmiller avait souligné le

rôle du milieu juif de Montpellier vers 1300 dans la promotion de ce que j'ai appelé le *De duodecim imaginibus Hermetis*.

II. Le sceau du Lion et la distorsion mélothésique: un sceau solaire?

La mélothésie désigne la correspondance entre chaque signe du zodiaque et les différents membres du corps humain: le Bélier commandant la tête et les Poissons les pieds.

Or le signe du Lion correspond ordinairement (et y compris dans l'*Astrologia* attribuée à Arnaud) à la poitrine et au cœur.

Sebastià Giralt pense qu'on pourrait éventuellement rapporter le lien entre le Lion et les reins à la relation entre ce signe et les flancs que l'on trouve parfois dans la mélothésie antique (Manilius et Sextus Empiricus). Mais cette mélothésie n'était guère en usage chez les auteurs du XIVe siècle qui utilisèrent *LION I* et *LION II*. La distorsion mélothésique était criante et elle ne pouvait pas avoir échappé à Arnaud lui-même.

Arnaud lui-même manifeste confusément qu'il a conscience de cette distorsion. L'explication la plus détaillée de l'action du sceau du Lion se trouve dans le *De parte operativa*, dans le passage où il est question des maladies mentales, de l'*'alienatio'*. Le sceau du Lion a la faculté d'empêcher de percevoir les douleurs rénales. Je m'étais donc demandé si dans l'esprit d'Arnaud il n'y avait pas l'idée empruntée à Alchabitius, selon laquelle le soleil dans le signe du Lion domine la tête. La solution arnaldienne conduirait ainsi vers une explication où le rôle déterminant est joué, non par le Lion, mais par le soleil.

Lorsque Pietro d'Abano présente le sceau du Lion comme efficace pour enlever la douleur des reins, il insiste, lui aussi, sur la position privilégiée du soleil (au Milieu du ciel avec le Cœur du Lion, Jupiter et Vénus étant en aspect). Le sceau du Lion apparaît ici comme un sceau solaire puissant, mais rien ne le rattache apparemment directement aux reins.

En 1496 le médecin catalan Jérôme Torrella dans la *secunda pars* de son *Opus praeclarum de imaginibus astrologicis*, où il énumère les arguments 'contra' des 'thomistes', c'est-à-dire des détracteurs des 'images astrologiques', formule clairement cette objection (et pourtant Manilius est bien connu à l'époque où il écrit): ce devrait être un sceau de la Balance et non celui du Lion, puisque le sceau vise à soulager les reins. La réponse de Torrella consiste à faire du sceau du Lion un sceau solaire, un sceau où l'élément important est le soleil. Le soleil en effet «introduit vie et lumière dans toutes les forces naturelles»: or lorsqu'il se trouve dans le signe du Lion, il est doublement favorisé, puisque ce signe est son domicile et appartient à la même triplicité que lui. Cette explication est cohérente mais ne permet évidemment pas de replacer le sceau dans la liste générale des sceaux thérapeutiques zodiacaux que Torrella évoque à la fin de son traité, et qui suit la mélothésie zodiacale.

Conclusion: Le sceau du Lion fut expliqué comme un sceau solaire. Le Lion n'était là que pour exalter les vertus de l'influence du soleil. Aucune justification précise de son lien privilégié avec les reins ne fut fournie par les médecins médiévaux, y compris Arnaud de Villeneuve, le tout premier à l'introduire dans la médecine scolastique. Remarquons bien que je m'intéresse ici seulement à la façon dont *LION I* a été interprété, non aux sources mêmes de *LION I*.

III. Pierre rénale et pierre philosophale?

Récemment Danielle Jacquart a la première perçu la piste qui se dessinait à l'horizon de ce lien entre sceau du Lion en or et reins: un horizon peut-être alchimique.

Ce glissement a pu s'effectuer grâce aux trois caractéristiques du sceau du Lion:

- Son caractère solaire
- Son matériau en or
- On sait que «soleil» des alchimistes est l'or

Le mal visé par ce sceau: la pierre rénale – pont vers la pierre philosophale.

A. Le pape, le sceau du Lion et l'alchimie

Un tel lien entre le sceau du Lion et l'alchimie n'est pas directement attesté dans l'oeuvre authentique d'Arnaud de Villeneuve.

1. Chez Arnaud de Villeneuve, on ne peut trouver que de maigres indices très hypothétiques. Chiara Crisciani dans un livre récent a rapproché le récit de la guérison du pape Boniface VIII à l'aide du sceau du Lion de deux indications sur une activité alchimique attribuée à Arnaud de Villeneuve à la curie pontificale. L'ouvrage alchimique intitulé *Correctio fatuorum* attribué à Ricardus Anglicus rapporte en effet que le médecin catalan avait guéri grâce à de l'or alchimique le pape Innocent d'une maladie qui n'avait pas pu être soignée par les autres médecins. Le canoniste Giovanni d'Andrea (Jean André), de son côté, dans ses *Additiones* au *Speculum iudiciale* de Guillaume Durand, relate la fabrication par Arnaud de Villeneuve, à la curie romaine, de deux barrettes d'or (*virgulas auri*). Juan Antonio Paniagua avait, lui aussi, vu dans cette histoire relatée par le canoniste presque contemporain d'Arnaud une possible déformation de l'épisode du sceau du Lion. Si c'était le cas, ce serait bien (avec la lettre de Guerau d'Albalat) les deux seules allusions médiévales à la guérison de Boniface VIII par le sceau du Lion.

2. L'étude des 'contextes codicologiques' dans lesquels intervient le *De duodecim imaginibus Hermetis* associé au *Lion I* et au nom d'Arnaud de Villeneuve ne donne pas non plus de résultats en faveur d'un lien avec l'alchimie.

B. *L'étrange témoignage d'Angelo Aquila*

Pour trouver un témoignage sûr d'une association entre le sceau du Lion et l'alchimie il faut se référer à un témoignage de près d'un siècle postérieur à Arnaud de Villeneuve, témoignage sur lequel récemment Danielle Jacquart a attiré l'attention.

Au début du XVe siècle, le médecin italien vivant à Paris, Angelo de Aquila, dans son *Regimen* contre le calcul rénal destiné au marchand lucquois Dino Rapundi qui souffre de ce mal, mentionne à l'extrême fin du texte le sceau du Lion en se référant à Arnaud de Villeneuve et à Pietro d'Abano et en reprenant pour l'essentiel *LION I*. En fait, le passage ressemble mot pour mot à celui de la *Chirurgia magna* de Gui de Chauliac. Le traité d'Angelo de Aquila comprend de nombreuses allusions à l'alchimie: allusion à la conservation de la jeunesse, mention d'un mystérieux alchimiste Bariston dont les trochisques ont la vertu de 'briser la pierre', etc. Danielle Jacquart a relevé toutes ces allusions plus ou moins directes et suppose que le texte est crypté, et nous avons entrepris une recherche commune sur ce sujet. Il y a manifestement dans cet opuscule un parallèle, et peut-être même une superposition, entre la pierre rénale et la pierre philosophale.

C. *Art talismanique et alchimie*

'A priori' la magie talismanique et l'alchimie sont deux champs bien différents. Certes, les spéculations qui voulaient faire de ces disciplines des disciplines naturalistes choisirent des solutions analogues en essayant d'articuler l'art et la nature.

Mais les alchimistes Petrus Bonus de Ferrare et Guillaume Fabri (étudié par Chiara Crisciani) montrent la volonté des alchimistes de se démarquer de l'art talismanique. Il n'en demeure pas moins que, dans l'esprit de Guillaume Fabri, s'opère une superposition entre l'or utilisé pour les talismans et l'or visé par l'œuvre alchimique.

Cette comparaison ambiguë entre l'art talismanique et l'alchimie est exprimée à la fin du xve siècle par Jérôme Torrella d'une autre manière. Parmi les arguments opposés par les «Thomistes», c'est-à-dire les détracteurs de l'«image astrologique» qu'il énumère dans la *Secunda pars* de son ouvrage, figurait celui-ci:

«... il vaudrait mieux, tandis que le Soleil se trouve dans le Lion, graver la figure du Lion dans une racine ayant la vertu curative des reins plutôt que dans de l'or. Étant donné que ce n'est pas ce que l'on fait, il semble que l'efficacité de cette figure ne peut en aucune manière être réduite à une opération naturelle.»

À cela Torrella, dans la partie qu'il consacre aux réponses que les 'Alberlistes', c'est-à-dire les partisans des 'images astrologiques', feraient à ces arguments:

«À cet autre argument formulé à partir de la racine, que l'on réponde en refusant toute comparaison, car 'l'or non alchimique ou eurizon' est une matière mieux disposée à recevoir et retenir cette image du Lion que ne l'est une racine; et par conséquent la vertu est produite davantage par les corps célestes dans cet or ainsi mis sous une figure que dans une racine tout entière, quand le soleil se trouve dans le Lion, "dans la mesure où l'or est appelé soleil par les alchimistes et les philosophes". [...]»

Dans son *Opus praeclarum de imaginibus astrologicis*, voilà le seul passage où Torrella évoque l'alchimie. Il le fait, on le voit, d'une bien curieuse manière. D'abord, l'argument de la racine n'appelait pas 'à priori' une contre-argumentation se référant à l'alchimie. De plus, la première allusion (celle qui renvoie à l'or non alchimique) a un sens très différent de la seconde (le rappel du sens que prend 'Sol' chez les alchimistes). Ces deux allusions n'ont apparemment aucun lien logique et semblent procéder d'une forme d'association d'idées. Leur signification paraît même contradictoire, puisque, d'un côté, l'or alchimique est écarté de l'oeuvre talismanique, et que, d'un autre côté, le fait que 'Sol' signifie or chez les alchimistes est avancé pour justifier l'utilisation de ce métal pour la fabrication du sceau du Lion.

Conclusion

Cet exemple, certes tardif, montre que la focalisation sur l'or et sur le soleil conduisait inévitablement à poser la question de l'alchimie. Cette question dépasse apparemment la seule figure d'Arnaud. Pourtant c'est bien à lui qu'elle nous ramène:

– D'abord, parce qu'il est (avec Pietro d'Abano) le premier introducteur de l'art des sceaux astrologiques, et en particulier de celui du Lion, au sein de la médecine savante;

– ensuite, parce que lui-même a eu conscience de l'inadéquation de la destination du sceau du Lion au regard de la mélothésie alors dominante.

Dans ces conditions, le sceau du Lion devait conduire ses successeurs sur la piste de l'alchimie: le matériau travaillé (l'or), l'astre déterminant en dernière analyse (le soleil) et le mal visé (la pierre rénale) offraient un irrésistible écho aux préoccupations des alchimistes; respectivement, la recherche de la

transmutation de l'or ou recherche de l'or-elixir, l'assimilation ,Sol'-or et le parallèle entre pierre rénale et pierre philosophale. Ce dernier point sans doute est une voie qu'il conviendrait d'explorer pour elle-même au-delà même de la seule question du sceau astrologique du Lion. Danielle Jacquart a montré la voie. De fait, entité aux confins de l'organique et du minéral, la pierre rénale semblait inviter au coeur des mystères de la génération. N'attribuait-on pas, du reste, un extraordinaire pouvoir thérapeutique et antidotaire aux pierres engendrées dans les organes de certains animaux, pierres qu'on appela de plus en plus souvent ,bézoards'?»

6. Giovanna FERRARI sintetitzà la seva ponència *Il trattato De humido radicali di Arnaldo de Vilanova*, situant el llibre d'Arnau al costat de dues altres obres seves escrites amb el propòsit d'ajudar el progrés de la medicina, el *De intentione medicorum* i el *De considerationibus operis medicine sive de flebotomia*, i en va destacar els passos polèmics. Arnau tracta en la seva obra de la naturalesa i de la reconstitució de l'humit radical. La primera qüestió és una discussió del ram de la ciència natural. La segona és un problema que interessa el metge. Giovanna Ferrari va descriure amb detall la posició d'Arnau entorn de ,l'humit radical': hi ha tres humits, el continu, el nodrimental i el radical; l'humit radical és el fonament de la calor amb la qual l'ànima exercita instrumentalment els actes de la vida; pot ésser restaurat durant el procés de la vida mitjançant la matèria alimentària, però només fins a un cert punt, perquè hi ha una pèrdua irreparable d'humit radical que, en el seu moment, determina la mort natural. La duració de la vida essent determinada per la proporció de la calor vivificant respecte de l'humit passiu en ordre a restaurar-lo i informar-lo adequadament, proporció que varia d'un individu a un altre i que només Déu coneix, el metge no pot intervenir sobre el procés de la mort natural, que no és causada per la complexió o altres elements del cos, ans pel col·lapse d'aquella proporció. La complexitat del coneixement de les dades que intervenen en el procés de l'evolució d'aquella proporció és la causa per la qual ningú no pot controlar mai el procés de la mort natural individual. En canvi, si la mort natural no pot ésser retardada, la ciència mèdica té moltes possibilitats en el camp de l'allunyament de la mort accidental, és a dir, la mort derivada dels accidents de la complexió, de la fallada d'un òrgan, d'un règim equivocat, de la inadequació dels aliments, de la vellesa prematura. El rol del metge és tenir cura de la calor natural en les seves millors disposicions i ajudar a viure de la millor manera possible. D'aquesta guisa Arnau refermària la seva adscripció a la tradició longevitista, ja present en el *De conservanda iuventute et retardanda senectute* i en el *De vita philosophorum* (obres atribuïdes), tradició iniciada pel llibre *De retardatione accidentium senectutis* i el *Liber de conservatione iuventutis* atribuïts a Roger Bacon.

Exposats el pensament i el punt de vista estrictament mèdics d'Arnau, Giovanna Ferrari va apuntar les relacions que es poden rastrejar entre Arnau i l'Avicenna metge, concretades en el tema de l'origen en l'esperma de l'hu-

mit radical i en el de la seva restauració. També es va referir a les relacions amb Bernat Gordon, autor del *Tractatus de Marasmode secundum intentionem Galieni*, amb Pere Hispà, Albert el Gran i Pietro d'Abano, del qual el separen moltes diferències, per bé que tots dos valoren de forma semblant la importància de la 'virtus naturalis' en la seva funció de reconstruir la quantitat d'humit radical en proporció corresponent a les pèrdues, i la importància dels elements estranys que són assumits en el procés nutritiu. Pietro d'Abano, per la seva banda, és partidari d'una astrologia potent, amb la qual el metge ha de comptar. En el cas d'Arnau, l'astrologia només és testimoniada per l'ús que va fer d'un segell d'or forjat sota la influència de la constel·lació del Lleó per tal de guarir el mal de pedra de Bonifaci VIII, amb resultats positius. Però potser estudis més aprofundits acabaran de precisar aquest aspecte.

7. Chiara CRISCIANI va resumir en cinc apartats el seu estudi *Aspetti del dibattito sull'umido radicale nella cultura del tardo medioevo (secoli XIII-XV)*:

«Questo mio contributo ha molti difetti: principalmente lacune, da un lato, e sovrabbondanza dall'altro. Ciò è dovuto in buona parte al fatto che mi sono trovata davanti e l'ampio spettro di applicazione del concetto di umido radicale, anche solo tra XIII e XIV secolo. Perciò non ho effettuato per ora una selezione critica, ma ho riportato i dati che mi sono parsi interessanti. Probabilmente non sono i più significativi, certo non sono tutti, e vanno comunque selezionati.

A parte gli specifici problemi dottrinali, e sono molti, che quasi in ciascuna pagina possono venir sollevati, mi limito qui a segnalare problemi generali che io stessa sono in grado di individuare, ma non pienamente di risolvere.

In primo luogo, si tratta di valutare il rapporto tra ricerche teologiche e biologico-mediche in epoca universitaria. È un tema assai vasto e problematico, cui sono stati dedicati recentemente molti sforzi (su cui io stessa mi sono basata): ricordo tra i più convincenti lavori quelli di Ziegler (che infatti ho usato ampiamente), i saggi di Cova, una raccolta italiana di atti di convegno (*Parva Naturalia*), e ultimamente il libro di Maitke van der Lugt sulle generazioni straordinarie (che, nelle sue conclusioni, presenta una serie di problemi e questioni simili a quelle che io mi pongo).

Certo questo mio contributo è di carattere complessivo, ma non scordiamo che precisamente un nesso di questo tipo (tra medicina-scienza e teologia-religiosità) è presente ed è significativo nella produzione proprio di Arnaldo da Villanova. Già molti anni fa mi aveva colpito la presenza — benchè in fasi diverse della vita — di ricerche medico-scientifiche e prospettive religioso-teologiche nel corpus autentico di Arnaldo, e avevo cercato di darne conto; i successivi studi di Mark Jordan, di Ziegler in particolare, e di altri hanno molto contribuito ad approfondire la questione, e a sottolineare se non altro la complessità del problema.

Sicuramente questo rapporto va ancora molto studiato, e questo mio saggio è solo un contributo ancora informe e grossolano. Tuttavia, la questione che, benchè su questa base fragile, ancora mi pongo è la seguente. In che misura si può parlare di una effettiva conoscenza di problematiche mediche da parte dei teologi? A quale livello si colloca questa eventuale competenza? E soprattutto a cosa serve? Stando ai dati che sul tema dell'umido radicale si presentano, io sarei propenso a parlare di una conoscenza certo diffusa ma superficiale (a parte eccezioni, nel caso specifico, quella di Nicola di Occam); è una conoscenza che è tenuta —mi pare— a livelli generici, forse proprio perché così può essere meglio piegata eventualmente agli usi teologici, o di aggiornamento scientifico nell'affrontare temi teologici, che è l'orientamento utile per i teologi.

So che Ziegler ha una convinzione diversa al riguardo, pensa a conoscenze meglio padroneggiate, e soprattutto ipotizza documentatamente la presenza di correnti —per esempio i Francescani di scuola inglese— che più chiaramente fanno riferimento a queste prospettive scientifiche anche in relazione a scontri teologici e di corrente dottrinale tra e negli Ordini. Io personalmente non so invece se siamo ancora in grado di dare una valutazione d'insieme e formulare ipotesi così puntuali. Per esempio, Luciano Cova, sulla base più o meno degli stessi testi che ho maneggiato io e che ha studiato Ziegler, è più propenso a parlare di una conoscenza dei teologi su prospettive dei medici estremamente generica, che sarebbe solo di supporto, e sarebbe solo in certi casi usata per l'elaborazione di dottrine teologiche. Questo dunque mi pare un problema consistente ed aperto.

Legato a questo problema, e rimanendo sempre in un contesto generale, mi pongo il seguente quesito, che —come dicevo— anche van der Lugt considera per il suo campo di ricerca. Come ho accenato all'inizio del mio saggio, rare, anzi eccezionali, sono (nei pensatori medievali che ho considerato) le connessioni tra un livello e un altro di trattazione dell'umido radicale. Insomma, ciascuno sembra considerare l'umido radicale dalla sua specialistica angolatura, nella sua propria area disciplinare; anche se è evidente che molti hanno pur dovuto guardare anche in altre aree e leggere altri testi, se non altro per acquisire le informazioni dottrinali che poi usano. Arnaldo non fa eccezione, in questo caso. Tipico ed esemplare di questa tendenza è il caso di Alberto Magno. Egli tratta di umido radicale in tutti i contesti possibili; sicuramente è al corrente dei risultati che nei vari ambiti sono stati conseguiti; si muove con abilità ad ogni livello, da quello teologico a quello biologico e anche medico. Mai però offre un approccio d'insieme, o si pone il problema di un collegamento tra le varie trattazioni, e i diversi —apparentemente— significati che i diversi sguardi disciplinari producono. Tutto vien tenuto rigorosamente nel proprio livello disciplinare di appartenenza. Perché?

All'opposto, eccezionale è il caso di Ruggero Bacone, l'unico, a quel che mi pare, che tiene unite organicamente le fila e le più profonde istanze della prospettiva teologica, della conoscenza medico-biologica, e infine della ope-

rattività alchemica, pagando il prezzo però di una presentazione non scientificamente dettagliata delle nozioni che usa. Perché comunque Bacone?

Sarei tentata di rispondere alle due domande nella linea che segue anche van der Lugt, almeno in prima istanza e in attesa di approfondimenti certo necessari. È qui all'opera la tipica —veramente strutturale— tendenza al frazionamento di ambiti, alla definizione di confini, di specialismi (non solo istituzionali in senso stretto) che caratterizza lo stile di razionalità 'scolastico'.

Tale stile, mi pare, getta una qualche luce anche sul primo problema che ho posto, cioè sui rapporti tra teologi e conoscenze medico-biologiche. E spiega anche perché Bacone, cioè la diversa attitudine di uno studioso non certo in linea perfettamente con questo stile, anzi non poco critico nei suoi confronti; uno studioso certo se non marginale eccentrico nelle sue proposte e sicuramente 'rapsodico' nella influenza che esercita successivamente, tramite canali e in ambiti non istituzionali. Infine —ma il discorso qui andrebbe molto meglio articolato— si spiegherebbe perché il progetto alchemico di fatto, anche se non sempre esplicitamente, è alla fine quello che tiene insieme, fa condensare più elementi tra quelli che in altre discipline sono stati enucleati. Gli alchimisti dell'*elixir* infatti propongono —anche sulla base di uno sviluppo del concetto e di una lavorazione concreta della 'res', 'umido radicale'— un progetto di trasformazione medico e soteriologico insieme. Non a caso, anche qui, siamo di fronte ad una ricerca certo molto integrata negli sviluppi delle conoscenze scientifiche, non isolata e ripiegata su se stessa (come si pensava), ma altrettanto sicuramente non strutturata in forme istituzionali di scrittura, di trasmissione, di elaborazione del suo sapere. Di qui anche una specie di scarto cronologico, per cui al calo di interesse teorico di medici e teologi per l'*umido radicale* corrisponde il più tardo impegno di alcuni alchimisti proprio su questo tema. Tutto questo però mi pare da discutere e verificare.

Infine, vorrei segnalare una pista di lavoro promettente, più determinata, che io non ho potuto approfondire. Si tratta del rapporto tra *umido* e *spirito*. I nessi tra i due fluidi appaiono spesso *que e là*; sarebbero anche più evidenti se io avessi sviluppato l'ultima parte del mio saggio, quella relativa ai medici-alchimisti del sec. XV.

Per costoro, infatti, il problema è quello di individuare nell'organismo l'*'oggetto'* di influenza fisiologico dell'*elixir/oro* potabile. Si nota che per alcuni è il sangue, per altri l'*umido radicale*, per altri ancora appunto lo *spirito* o meglio gli *spiriti vitali*. Tra questi fluidi viene a realizzarsi una sorta di sovrapposizione, giustificata da certe analogie di funzione. Sovrapposizione che viene però anche promossa da una specie di perdita di specificità appunto disciplinare. Quasi che gli steccati tra discipline —nel sec. XV— siano diventati meno rigidi e più permeabili. È vero? Occorre poi aggiungere che l'alchimia farmacologica di Giovanni di Rupescissa, così dipendente esplicitamente dallo ps.-Arnaldo, così legata anche a istanze 'francescane' eterodosse, proprio sullo *spiritus* ha il suo *fucus*: sia per quanto riguarda l'agente di trasformazione, la quintessenza; sia per quanto riguarda l'aspetto organico

su cui questa agisce. Se pensiamo allo sviluppo umanistico (non solo ficiniano, e non solo medico) del concetto di spiritus, questa prospettiva di lavoro mi pare meriti attenzione.

8. Michela PEREIRA, autora de la ponència *Maestro di segreti o caposcuola contestato? Presenza di Arnaldo da Villanova e di temi della medicina arnaldiana in alcuni testi alchemici pseudo-lulliani*, va centrar la seva exposició en la possible influència d'Arnau de Vilanova sobre tres obres del corpus pseudo-lull·lià: el *Testamentum*, el *Liber de intentione alkimistarum* i l'*Ars operativa medica*. Començant per aquesta darrera obra, centrada en l',aqua vitae', en el pròleg de la qual l'autor diu que va rebre la seva doctrina del rei Robert, el qual l'havia rebuda al seu torn d'Arnau de Vilanova, «qui fons scientiae vocari meruit», Pereira suggereix que pot haver estat escrita per un deixeble d'Arnau o per un que vol fer-se passar com a tal. Ara bé, confrontada amb textos farmacològics arnaldians (*De aquis medicinalibus*, *De vinis*), resulta que l'obra no té res d'arnaldià. El reclam del magisteri d'Arnau al pròleg no és res més que una temptativa de donar autoritat a unes receptes elaborades o divulgades per l'autor, cosa que corroboraria la indicació de la transmissió d'aquest saber pel rei Robert. D'altra banda, el caràcter pre-alquímic de les preparacions fa pensar que l'*Ars operativa medica* pertany a aquella zona grisa on farmacologia i alquímia continuen barrejades, i seria un indicatiu tant d'una escassa inclinació a la puresa metodològica com d'una intenció pròpiament arcaïtzant, que faria classificar aquest tractadet com una obra tardana, de finals del s. XIV o principis del XV. Per tant, l'*Ars operativa medica* no aporta cap il·lustració sobre el lligam entre doctrina arnaldiana i alquímia pseudolull·liana; en tot cas, només es podria considerar un testimoni d'aquest lligam i una anella en la formació de la llegenda del Llull alquimista, en la qual el nom d'Arnau de Vilanova juga un paper fonamental.

El tractat *De intentione alkimistarum* pot haver estat escrit com una imitació o un homenatge al *De intentione medicorum* d'Arnau (McVaugh). Escrit probablement pel mateix autor del *Testamentum*, i amb molt poques característiques lul·lianes pròpiament dites (alfabet, figures, correlatius), no permet de fer cap progrés en el coneixement de la relació entre el pseudo-Llull i la medicina arnaldiana. Ara bé, si el lèxic i els continguts del *De intentione alkimistarum* confirmen el seu lligam estretíssim amb el *Testamentum*, cal adreçar-se a aquest text per veure si hi ha elements que provenguin del *De intentione medicorum*.

Per començar, cal dir que l'autor del *Testamentum* parteix d'unes posicions epistemològiques decidivament allunyades de les d'Arnau. En el *Testamentum* la recerca alquímica és entesa com una recerca de medicina i de filosofia natural, reivindicant les posicions de Roger Bacon en l'*Opus maius* i l'*Opus Tertium*; però, a més, proposa l'alquimista com el metge perfecte, en polèmica amb l'ambient medical del seu temps. Si aquest ambient es pot identificar amb Montpeller, és possible fer la hipòtesi que la crítica de l'autor del *Testamentum*

respon a la confusió, que impregnava l'ensenyament a Montpeller els anys que la nova medicina —el nou Galè— hi era introduïda per obra d'alguns mestres i assenyaladament d'Arnau de Vilanova. Aquesta seria la causa per la qual l'autor del *Testamentum* s'allunya de l'ambient on s'havia format i esdevé sensible a l'alquímia i a l'hermetisme. Potser la idea, d'origen baconià, que hi ha equivalència entre alquímia, filosofia natural i medicina, ha determinat la seva opció en la controvèrsia entre metges i filòsofs, desplegada a partir del 'status' de la medicina en les obres de Galè i la definició de ciència vigent en l'Escolàstica, en virtut de la qual el reconeixemnet arnaldia de la naturalesa i limitació de la certesa mèdica podia semblar fins i tot una amenaça a la seva dignitat institucional. Si l'instrumentalisme' mèdic arnaldia era moneda corrent a Montpeller, s'explicaria a la perfecció no solament que s'haguessin aixecat veus contràries, sinó àdhuc el to molt aspre de la polèmica desfermada en el *Testamentum* contra els metges moderns i joves.

Arnau i l'autor del *Testamentum* s'ocupen del mateix problema: la incidència del coneixement teòric en la pràctica. En el *Testamentum* aquest problema és posat en relació amb la preparació dels fàrmacs, que és un tema ben arnaldia. Ara bé, la resposta donada en l'obra alquímica no pot ésser més divergent de la resposta d'Arnau. La caracterització del fàrmac alquímic sembla compendiar miraculosament les exigències primàries d'eficàcia que demana la medicina arnaldiana; però si Arnau treballa sobre les qualitats elementals controlables en els fàrmacs, l'autor del *Testamentum* propugna la preparació d'un fàrmac que actuï en virtut dels camins secrets de la naturalesa. Si, en definitiva, en l'epistemologia arnaldiana el test del judici del metge orientat a la pràctica és l'eficàcia del tractament, no podria sorprendre ningú que un metge format en aquest clima pogués entusiasmar-se amb les promeses de l'elixir, sobretot després d'obtenir algun resultat pràctic; al capdavant, pocs segles més tard Paracels va arribar a guaricions 'miraculoses' utilitzant fàrmacs destil·lats i preparats d'una manera semblant als fàrmacs alquímics.

No és, doncs, inversemblant que la recerca farmacològica, tanmateix central en les activitats d'Arnau i dels seus deixebles, s'encreués amb la recerca alquímica de l'elixir, que ja es difonia per Catalunya i Occitània els primers decennis després de la mort d'Arnau. Fins i tot podem pensar que es feien la competència, vist el debat aspríssim del *Testamentum* amb els textos mèdics arnaldians. Per això Michela Pereira va acabar expressant el seu convenciment que l'autor del *Testamentum* devia ésser algú molt acostat als ambients arnaldians, ja que en coneixia bé alguns principis, bo i estant disposat a refutar-los en tota la línia.

Igualment, i sense voler llançar hipòtesis prematures, Pereira es pregunta si les indicacions filtrades en la tradició alquímica no serien indicis de l'existència d'un Vilanova (germà, nebot, simple homònim?), actiu a Montpeller en data incerta, curiós o practicant de l'alquímia, en la qual hauria buscat o cregut de trobar la resposta a alguns dels problemes centrals de la recerca mèdica i farmacològica practicades en l'ambient del Vilanova més cèlebre, Arnau,

escometent-los, això sí, des d'uns punts de vista i amb uns resultats radicalment diferents.

9. Maria A. PILEGGI, autora de l'estudi *O medium neutrum: uma possível ligação entre a medicina arnaldiana e a alquímia pseudo-lulliana*, partint de treballs anteriors de Michela Pereira, posa de manifest que Arnau de Vilanova i l'autor del *Testamentum* coincideixen en el concepte del 'medium neutrum', i es preguntava fins a quin punt aquesta coincidència podia ésser considerada un lligam entre la medicina arnaldiana i l'alquímia. Per a Arnau, en efecte, el 'medium' és substància material, de naturalesa ambígua, però no de naturalesa purament lògica; i en el *Testamentum* el 'neutrum' és definit com el substrat que permet als elements de passar d'un extrem a l'altre, un estat confús i indeterminat de la matèria, difícil de definir, però en tot cas dinàmic. Concepte d'origen mèdic, el 'medium neutrum' és un element que facilitaria l'intent d'incorporació del coneixement alquímic en l'univers de l'Escolàstica, perquè integraria la realitat tangible a la qual fa referència i la teoria alquímica que a través de l'elixir busca la 'prolongatio vitae'. Semblantment, en Arnau de Vilanova la neutralitat de les medecines teriacals s'adaptaria a la disposició corpòria neutra. A més, l'obtenció de les unes i de l'altre s'esdevé per la tècnica de la fermentació. En suma, les medecines teriacals reuneixen, segons Arnau, les tres principals virtuts terapèutiques de l'elixir esmentades en el *Secretum secretorum* baconià: són antidòts depuratiu, preservatiu i restitutiu de la força vital. Arnau i l'autor del *Testamentum* coincidirien en punts de vista que suggereixen una proximitat intel·lectual estreta entre ambdós. La noció de 'medium neutrum' tal com l'havia adoptada Arnau en el seu *De intentione medicorum* i en l'*Epistola de dosi teryacalium medicinarum* sembla haver estat fonamental perquè se l'apropriés l'autor del *Testamentum*, enderiat a trobar un suport teòric i filosòfic a l'alquímia. D'altra banda, la transposició del principi mèdic patològic del 'medium neutrum' al domini de la farmacologia operada per Arnau pot haver pres connotacions i dimensions diverses en l'especulació alquímica. Com sigui, neix la sospita que la farmacologia arnaldiana estudiada des del biaix del possible alumne alquímic d'Arnau que va escriure el *Testamentum* pot ajudar a comprendre aspectes de l'obra del mestre que fins ara no han estat presos en consideració.

10. Antoine CALVET, autor de la ponència *Quest-ce que le Corpus alchimique attribué à maître Arnaud de Villeneuve?*, resumia en un primer punt l'estat de la qüestió històrica, des de l'acceptació acrítica d'un Arnau de Vilanova alquimista (s. XVI), passant pels dubtes dels il·lustrats del s. XVIII i dels erudits del XIX, fins a les crítiques radicals de J.-A. Paniagua i la posició de Michela Pereira, que, bo i refusant l'autenticitat arnaldiana dels tractats alquímics que li foren atribuïts, raonava amb fonament que la relació d'Arnau amb l'alquímia era ben antiga, que aquesta reputació havia nascut a redós de les seves activitats a la Cúria Romana, i que s'havia de contextualitzar en l'inte-

rès demostrat a la mateixa Cúria per les recerques sobre l',or potable' i per la ,medecina universal', cridada a garantir als magnats una vida llarga i sanitosa. En un segon punt, Calvet abordava la qüestió bibliogràfica, és a dir, quins llibres d'alquímia havien estat atribuïts a Arnau de Vilanova, quan, per quins editors i/o erudits i per quines raons, amb el propòsit de revisar i corregir aquesta llista, i arribar a comprendre, mitjançant criteris fiables, com i perquè s'havia format un tal corpus. En el tercer punt, Calvet establia la seva llista depurada d'obres alquímiques atribuïdes a Arnau: 19 tractats i 9 receptes, és a dir, 28 textos. Un nucli d'aquests escrits transmet l'alquímia clàssica, la teoria del ,mercuri sol'; un altre comprèn textos d'aire profètic; un tercer grup transmet obres mèdico-alquímiques; un altre grup són receptes de transmutació i manipulació d'elements químics diversos; finalment, hi ha un tractat d'iniciació a l'alquímia. El primer grup, doctrinalment coherent, no pot ésser posat en relació objectiva amb el pensament científic arnaldia. El grup de textos profètics i el d'obres mèdico-alquímiques hi tenen relació en la mesura que Arnau fou un espiritual engatjat, un metge famós i un autor d'obres mèdiques (*De vinis*) que foren extractades en algun títol del corpus alquímic. En el punt quart i final, Calvet presentava les seves hipòtesis sobre la formació del corpus alquímic atribuït a Arnau. Un primer aspecte a tenir en compte és l'interès dels metges montpellerins per la destil·lació i les panacees, interès en el qual Arnau participà; el seu cercle d'alumnes, possiblement també el seu nebot Pere de Vilanova, és responsable del *De aqua vitae simplici et composita*, si ja no és que Arnau en sigui l'autor directe. Guillem de Perissà, secretari d'Arnau, és l'autor versemblant d'un *Liber experimentorum* que va escriure en occità per a un públic de nobles i va atribuir al seu mestre. A Nàpols hi ha un altre nucli d'alquimistes admiradors d'Arnau, d'on surt, cap al 1309, el *Rosarius philosophorum*, que li serà atribuït vers mitjan segle XIV. En una paraula, l'entorn i el primer discipulat són les claus de la formació de la llegenda de l'Arnau de Vilanova alquímic, ajudant-hi la seva fama de metge que guarí meravellosament el mal de pedra de Bonifaci VIII, i l'activitat dels centres des d'on es difonia l'obra, autèntica o no, d'Arnau: Montpeller, Nàpols, València. Si Arnau va prendre posició en les seves obres mèdiques autèntiques contra l'aplicació mèdica indeterminada de l'alquímia, els seus successors immediats van explotar aquest domini, dada que estimula la curiositat de la investigació, i que hauria d'ésser aprofundida.

11. Suzanne THIOLIER-MÉJEAN no pogué assistir a la Trobada per malaltia. Barbara Spaggiari resumí la seva ponència *Contribution à la légende d'Arnaud: Arnaud de Villeneuve comme ,auctoritas' dans l'oeuvre de Bertran Boyssset d'Arles*, centrant-la en els punts següents:

Cap a finals del segle XIV la llegenda d'un Arnau de Vilanova, famós mestre reconegut a Montpeller, Avinyó i Itàlia és ben viva a la Provença i influeix poderosament un burgès d'Arles, topògraf de professió, Bertran Boyssset. L'autoritat de mestre Arnau encara era reforçada pel fet que hom li havia atri-

buït obres alquímiques, algunes traduïdes i divulgades en occità, i aquest fet no el desvinculava pas, al contrari, de la seva relació amb la Universitat com a mestre famós. Boysset amplia la fama científica d'Arnau assenyalant-lo com un matemàtic expert, que hauria escrit a Itàlia, a la cort del rei Robert, una ,practica' aritmètica. Finalment, Boysset veu en l'espiritual que fou Arnau de Vilanova un mestre ideal i un model de sensibilitat franciscana, i s'hi identifica en la mesura que ell també és un home profundament espiritual.

12. Per acabar, Barbara SPAGGIARI, autora de l'estudi *Due trattati alchemici in lingua d'Oc. Riflessioni in margine ad una nuova edizione*, que, de fet, és una competent i erudita recensió de l'obra de Suzanne THIOLIER-MÉJEAN, *Alchimie Médiévale en pays d'Oc* (1999), on són editats l'*Obratge dels Philosophes* i la *Soma* de Bernat Peyre, va deixar clar que les dues obres foren atribuïdes a Llull i que la *Soma* de Bernat Peyre depèn d'obres alquímiques atribuïdes a Arnau de Vilanova.

* * *

S'obrí tot seguit la discussió. A la vista dels temes tractats en les ponències i de les portes que havien quedat obertes, aquesta va prendre l'aire d'un diàleg entre els diversos participants, gairebé en termes de preguntes i respostes, sovint en termes d'autointerrogació. Les diverses qüestions plantejades es poden agrupar en tres centres d'interès.

El primer esguarda les qüestions epistemològiques. Fou debatuda la concepció diferent que de la medicina tenien els metges i els alquimistes, tant en el context universitari, on la medicina té un status científic i l'alquímia no, com en el camp de la pràctica, on ambdues activitats coincideixen almenys en la recerca de resultats. Es posà en relleu que la medicina podia interessar-se per les novetats lligades a la propagació de les tècniques químiques de destil·lació i sublimació, sense que això comportés canvis en la seva perspectiva teòrica, científica, pròpia. Si els alquimistes o els partidaris de la medicina alquímica buscaven un públic, també el metge, i en aquest cas Arnau, havia de convèncer el malalt que els remeis que ell li dispensava eren els bons i els més pràctics i eficaços. Bo i restant molt empíric, Arnau no es desprèn mai dels principis de la ciència mèdica, encara que una possible relació seva amb el món de l'alquímia (*Testamentum*) es pugui rastrejar en el *De intentione medicorum*. Caldria precisar en el futur si l'actitud arnaldiana de distanciament conscient del món de l'alquímia és simplement cautelar, a tot estirar irònica, o si vindria determinada també pel resultat de la lluita anticàtar, atès que l'alquímia pressuposa una valoració en principi positiva de la matèria. Perquè sembla impossible no admetre que Arnau hagi conegut l'alquímia, encara que només s'hagi interessat per les seves possibles aplicacions medicinals, davant les quals, atesa llur novetat i els problemes de llur justificació científica, adopta una actitud circumspecta.

Un altre problema relacionat amb els anteriors és l'actitud de determinats col·lectius, com és ara l'orde dominicà, contra l'alquímia, o les crítiques que els filòsofs dedicaven als alquimistes. Sense oblidar que en l'orde dominicà els primers professors de teologia també solien ésser metges, el problema escolàstic de la divisió i de la subalternació de les ciències en la seva incidència sobre l'alquímia no és un problema tancat. El framenor Robert Grosseteste considera l'alquímia una ciència natural. En canvi, hi ha molta producció alquímica que s'orienta exclusivament a la pràctica, mèdica o no només mèdica, i entre tanta recepta transmutatòria hom troba poca base per a descobrir els elements especulatius sobre els quals la pràctica es desplega.

Resten, doncs, a propòsit d'Arnau, i ben dretes, les barreres disciplinars que separen medicina i alquímia. Si més no, l'argument del silenci, el fet que Arnau mai no parla de l'alquímia, és colpidor. No sempre, en canvi, les divisions interdisciplinars es mostren talment insuperables. Sant Bonaventura equipara els sagraments del baptisme i l'eucaristia al *'lignum vitae'*, referència que per ventura no podia passar per alt a un alquimista. Aquest, per la seva banda, si troba l'elixir, confecciona un veritable sagrament, una realitat soteoriològica. El problema és determinar els mecanismes que permetien la intercomunicació entre horitzons i interessos tan diversos com poden ésser els de la teologia, la medicina i l'alquímia. En aquest aspecte, potser seria il·luminador rellegir els reculls de sermons de l'època. El predicador, efectivament, partint sempre d'un text o d'una figura escripturària, i treballant-la amb el procediment hermenèutic dels quatre sentits del text sagrat (històric o literal, tropològic, anagògic i al·legòric), tenia davant seu un camp ben ample, on podia posar en contacte realitats i dominis que la ciència separa metodològicament, i que, en canvi, la predicació pot acoblar, sense escrúpols d'ordre científic —com a predicador el clergue en té d'altres—, en una operació sintètica i potent de producció de sentit.

Un segon centre d'interès esguardava la perspectiva cronològica i conceptual dels continguts. D'una banda es constataren les grans diferències entre Arnau i d'altres pensadors contemporanis seus que van ésser sensibles a l'alquímia, com és ara Roger Bacon. No es podria negar que Arnau se situa, com Bacon, en la tradició longevitista del seu temps, i d'aquí el seu interès per les qüestions relacionades amb l'humit radical, per bé que en tant que metge només s'interessa per la funció que pot exercir a l'esguard de la mort accidental, retardant-la tant com sigui possible, mentre que la mort natural és un fet ineluctable i improrrogable. Arnau no és sensible, com Pietro d'Abano, a la prognosi astrològica de la mort, ni a cap mena de profecia sobre la mort personal, encara que com a teòric del sentit de la història mundial, almenys en un primer moment, admetia que tothom qui treballa en el perfeccionament de la realitat mundana exerceix d'alguna manera una funció profètica, i en aquest sentit hauria pogut admetre, fins i tot, que l'alquímia pogués ésser considerada una forma de profecia. Ara bé, no hi ha indicis positius del més mínim interès d'Arnau per l'alquímia transmutativa, per molt

que la relació entre medicina i alquímia sigui complexa. Un camp d'estudi futur i prometedor podria consistir a determinar en què coincideixen i en què discrepen a l'esguard de l'alquímia Arnau de Vilanova, Roger Bacon, Pietro d'Abano, Robert Grosseteste i encara d'altres. Problemes particulars, com és ara la relació d'Arnau amb l'astrologia i les seves possibles coincidències en aquest aspecte amb Pietro d'Abano, manifestes en l'ús del segell astrològic, han d'ésser aprofundits. Igualment caldria estudiar amb lupa l'actitud de la Cúria Romana d'aquell temps a l'esguard de l'alquímia i dels procediments nous de guarició, de manteniment de la bona salut i de perllongament de la vida. Què demanava Bonifaci VIII a Arnau de Vilanova? Com és que aquest papa no serà relacionat amb l'alquímia quan els Colonna li obriran procés? Tampoc ningú no bescantà Climent V perquè prenia or líquid...

Tot això no obstant, l'alquímia, al costat de la pràctica, persegueix el propòsit teòric de perfeccionar la naturalesa, i en aquest sentit va molt més enllà de la perspectiva científica mèdica. Al capdavant, l'home sa no té necessitat de la medicina. En canvi l'alquimista, potser partint d'un horitzó gnòstic, i sense oblidar mai la realitat del pecat, persegueix el perfeccionament i la transformació de la matèria, té unes ambicions més grans i un públic que no és el d'Arnau. I en la mesura que a través de la transmutació els alquimistes buscaven l'or, l'alquímia també se situava en un horitzó social, d'eliminació-transformació de la pobresa. Contra això, atesa l'espiritualitat d'Arnau i la seva pregonera convicció que Jesús havia realitzat la naturalesa humana d'una manera perfecta, hom va remarcar que res no el podia dur a acceptar que amb mètodes alquímics un qualsevol cos humà pogués acostar-se a la perfecció natural.

Un tercer centre d'interès va recaure en les qüestions de mètode per tal d'encarar les recerques del futur. Semblà adequada la proposta de Francesco Santi de distingir dos aspectes diferents en la formació de la llegenda i del corpus alquímic arnaldia: hi hauria hagut un post-arnaldisme i un pseudo-arnaldisme. El primer consistiria en tots aquells elements alquímics vinculats de manera positiva o polèmica a l'obra autèntica, mèdica o profètica, d'Arnau de Vilanova. El segon comprendria les obres d'alquímia atribuïdes a Arnau. Aquesta distinció va obrir el debat sobre com caldria definir el corpus alquímic pseudo-arnaldia. De bell antuvi, caldria precisar quins haurien estat els criteris que determinaren l'atribució de tractats alquímics a Arnau de Vilanova. Barbara Spaggiari n'assenyalà quatre: a) quins manuscrits reporten l'atribució a Arnau, b) datacions dels manuscrits, c) llengua de l'autor, d) llengua del copista. La tradició manuscrita és quasi tota quatrecentesca pel que fa als textos llatins, mentre que pel que fa a textos en català n'hi ha d'anteriors. A més, el testimoniatge de Joan Andreu (Giovanni Andrea) sobre Arnau, potser en relació amb el segell del Lleó, és antic. En el primer ms. llatí del *Rosarius philosophorum* no hi ha atribució a Arnau de Vilanova, que es trobarà en un ms. francès de la Bibliothèque de l'Arsenal d'entorn el 1360, mentre que en la versió occitana tampoc no hi ha atribució. En l'estadi actual de la recerca no

hi ha encara criteris ben definits, sinó més aviat pistes, senyals, indicis. Sembla clar que en el corpus alquímic atribuït a Arnau hi ha un nucli i uns textos que volten entorn d'aquest nucli. En un moment anterior s'havia pogut creure que el nucli era atribuïble a Arnau. Si avui hi ha unanimitat sobre el caràcter pseudo-arnaldia de totes les obres alquímiques que li han estat atribuïdes, no deixaria d'ésser interessant verificar com i en quin moment s'ha format l'estrat primari de les mateixes; si deriva només de les edicions impreses o si s'ha format abans.

L'endemà dissabte 2 d'octubre del 2004, abans de l'inici de la sessió, el dr. Josep Perarnau comunicà als participants que tenien temps d'enviar les correccions que vulguessin introduir en llurs ponències fins al 15 de novembre. Al mateix temps, i reprenent una pregunta formulada en el «I Trobada...», féu avinent a l'assemblea que els últims deu anys havien aparegut elements nous entorn de la biografia d'Arnau: a) el nom grafiat "Arnaldus de Noua Villa", quan és anomenat per altres, mentre ell s'autoanomena 'de Villa noua'; b) un personatge anomenat "Geraldus de Nova Villa", 'cantor de Tyarno', que és al costat d'Arnau quan el processen a París, c) al ms. Sloane hi ha un text dedicat a "Petrus fratrem magistri", estudiant de medicina, d) les seves relacions amb Jacme Blanc, canonge de Digna, a la Provença, suggeriria (al costat de la tolosana) la hipòtesi que la família d'Arnau de Vilanova podria ésser-ne originària, la raó del seu trasllat a València havent estat la croada de conquesta d'aquell regne en temps de Jaume I.

Tot seguit Michela Pereira va resumir els punts principals apareguts en el debat del dia anterior i va reobrir la discussió.

Aquesta es tornà a centrar en la qüestió dels contactes d'Arnau amb l'alquímia. Francesco Santi insistia que Arnau, més enllà de dificultats psicològiques, havia pensat a fons les intencionalitats epistemològiques de l'alquímia i, d'acord amb les seves idees espirituals, se n'havia d'apartar. L'estudi d'allò que pensava Arnau sobre el cos de Crist faria comprendre que la seva opció de distanciar-se de l'alquímia era deguda al coneixement pregon que se n'havia procurat. A banda d'aquesta reflexió, hipotitzava que, ultra el postarnaldisme i el pseudoarnaldisme, calia fer atenció a un pararnaldisme lligat a les edicions modernes de Perna d'obres alquímiques atribuïdes a Arnau de Vilanova.

Paravicini-Bagliani es preguntava si era lícit parlar d'Arnau de Vilanova i l'alquímia quan tothom està convençut que les obres que li han estat atribuïdes són d'un pseudo Arnau. El tema de l'alquímia mèdica és present en Roger Bacon, però el problema és determinar qui va llegir Bacon abans que la seva influència es detecti en el *Testamentum*? D'altra banda, tampoc no hi ha textos baconians que hagin estat atribuïts a Arnau. Donat, doncs, tot això, no es pot anar més enllà de la influència que haurien tingut sobre Arnau els textos *De retardanda morte*. A més, el rastre d'elements alquímics en l'obra autèntica d'Arnau és tan minsa que no justifica que es parli d'ell com a alquimista.

Només l'existència del corpus alquímic posat al seu nom dóna origen a una pregunta que ara ja tothom té per contestada en sentit negatiu.

Emergia, doncs, altra volta, el per què de l'atribució d'un corpus alquímic a Arnau, com se n'havia atribuït un altre a Lull. En l'enquesta per a arribar a comprendre la concatenació de fets i causes, Crisciani va remarcar el testimoni de Joan de Rocatalhada sobre Arnau com a alquimista i la possible influència de Roger Bacon a través del *Secretum secretorum*, el qual va tenir, com és sabut, una influència certa sobre els textos *De retardanda morte* fins a Ficino.

Michela Pereira feia notar que si el *De vinis* és d'Arnau, es confirmaria que va tenir coneixements de tècniques alquímiques. Amb aquesta premissa, caldria en un segon moment explicar historiogràficament perquè determinades obres sobre alquímia passen al corpus pseudoarnaldià. La producció de tals obres, a més, demana que hi hagi hagut una escola d'alquímia. Qui són, en tal context, els fills d'Hermes?

Federici Vescovini també s'interrogava per l'origen de la llegenda de l'Arnau de Vilanova alquimista. També hi ha una llegenda similar en els casos de Roger Bacon i Pietro d'Abano, metge com Arnau. Però Arnau de Vilanova fou condemnat per la Inquisició i d'Abano no, a desgrat de la qual cosa Ficino els recuperarà tots dos. Hi ha diferències pel que fa a la concepció del saber, de la medicina i de la teologia que haurien d'ésser posades en relleu.

Francesco Santi feia notar que la condemna de Tarragona (1316) va tenir com a conseqüència la defensa d'Arnau per part dels qui li eren més acostats, família i deixebles. Potser és aleshores quan la seva figura comença a ésser repensada i quan comencen a aparèixer elements nous, aportats des de fora.

El dr. Perarnau assenyalava que el *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de Adventu Antichristi* podia i havia d'ésser estudiat també com un altre dels elements bibliogràfics que s'afegeixen a la construcció de la llegenda sobre Arnau.

Altres punts encara van ésser tocats: les rares al·lusions al Rasés alquímic o al tema de l'allargament de la vida que es troben en el tractat *De humido radicali* d'Arnau; el tema de la relació entre alquímia i profecia, documentat en el *Tractatus parabolicus*, en el *Testamentum*, en Joan de Rocatalhada, Pietro Bono de Ferrara, Constantino Pisano i altres. Una i altra vegada reapareixia el problema de la influència de Roger Bacon, directa o indirecta, tant sobre l'Arnau autèntic com sobre el pseudo-Arnau. La mola de treball bàsic que resta potent va impulsar Lluís Cifuentes a proposar, com a fruit de la «II Trobada...», que es constituís un equip internacional d'especialistes dedicat a promoure els estudis arnaldians que en el futur haviem de continuar la tasca, inacabable, de comprendre el personatge en totes les seves facetes.

La sessió del diumenge dia 30 al matí fou dedicada a formular les conclusions de la Trobada. L'encàrrec recaigué sobre Agostino Paravicini Bagliani i Francesco Santi.

Paravicini-Bagliani insistí que els resultats de la «II Trobada...» obligaven a estudiar la llegenda de l'Arnau de Vilanova com autor d'obres alquímiques a la llum d'una recerca codicològica exhaustiva, que resta per fer. El nom d'Arnau de Vilanova interessa un filó textual que no és només l'alquímic, sinó també un altre que neix entorn del *De retardatione mortis*, atribuït a Roger Bacon, a Llull, a Arnau, aquesta darrera atribució potser més antiga que la primera, tot i que la recerca reserva sorpreses: en dos mss. anglesos la paternitat d'Arnau és adjuntada substituïnt la de Bacon.

Encara que les atribucions a Arnau siguin tardanes, la tradició és forta, i en la mesura que l'estudi de tots els mss. oferiria elements relativament clars d'història objectiva, es podria seguir l'iter' d'aquesta tradició.

Finalment, cal avançar una hipòtesi de treball sobre l'atribució d'un corpus alquímic a mestre Arnau. Els primers testimonis sobre l'Arnau alquímic provenen de Joan Andreu (Giovanni d'Andrea) i de Joan de Rocatalhada i, encara que en circumstàncies ben diverses, tots dos parlen des de la Cúria Romana. Això ens pot dur a comprendre que tots dos intenten protegir l'alquímia, aixoplugant-la sota el nom prestigiós d'Arnau de Vilanova, que havia estat metge de reis i de tres papes. Hi havia una memòria avinyonesa positiva d'Arnau. D'altra banda, ell mateix s'havia refugiat sistemàticament en el papat quan experimentava dificultats. El cas d'Arnau té paral·lels, com és ara el de Pietro d'Abano. Es tractaria, per tant, d'una operació interessada i conscient, el lligam directe de la qual amb l'Arnau històric acabarà algun dia d'ésser precisat.

Francesco Santi assenyalava que la «II Trobada...» havia fet emergir quatre perspectives netament diferenciades: a) l'Arnau de Vilanova històric, creatiu com a metge i com a autor d'obres espirituals; b) el post-arnaldisme, fenomen de la primera meitat del s. IV; c) el pseudoarnaldisme, d) el paraarnaldisme, a partir de l'edició de Murchi, fenomen essencialment tudesc.

L'Arnau històric només hauria tingut contactes ocasionals amb el món de l'alquímia i s'hauria interessat per algun aspecte tècnic (medicinal) que en provenia, romanent ell escèptic respecte al fons i a les virtualitats de la proposta alquímica.

En canvi els col·laboradors immediats d'Arnau senten un interès més accentuat que el d'ell a l'esguard de l'alquímia (Pere de Vilanova).

La temptativa d'explicar aquesta diferència no s'acaba evocant la ,noverat' relativa de l'alquímia com a pretesa ciència, o l'especialització dels alquimistes, ni encara els aspectes més frapants de l'epistemologia alquímica en matèria de filosofia natural. El problema resta obert.

Potser la «II Trobada...» ha fet emergir algunes de les causes que expliquen l'evolució que es dona des de les posicions molt cautelars i negatives de l'Arnau històric cap a l'interès per l'alquímia que es manifesta en els cercles

dels seus col·laboradors i deixebles, interès anterior al que apareix en el *Testamentum*.

Les causes accidentals, és a dir, exteriors als textos, serien tres:

a) La relació entre Arnau i la cultura ,antagonista'. La memòria d'Arnau perviu en grups que es troben en situació d'antagonisme respecte a la mentalitat eclesiàstica oficial. Així la seva figura pot ésser llegida com una xarnera que uniria aquests grups amb l'ortodòxia o com un personatge de ruptura.

b) Una segona causa pertany a la història literària. No és estrany que els textos es posin a circular sense ésser ben compresos. A vegades hi ha juxtaposicions i barreges que no tenen justificació teòrica. El mateix pot haver passat en el cas dels deixebles d'Arnau: molt probablement aquest no hauria acceptat llur aproximació a l'alquímia.

c) Els textos poden ésser transportats de significat per un lector que tingui una cultura diferent de la de l'autor.

Causes formals, és a dir, inherents als textos:

d) Des de finals del s. XIII a finals del s. XIV s'opera un canvi en el concepte de ciència. La ciència havia estat tradicionalment definida en relació amb els universals, les coses que no canvien, les essències, les veritats eternes; mentre que l'art es referia a les coses mudables, singulars. En canvi, es dona una evolució cap a un concepte més científic de les arts, fins al punt que serà possible que l'artista, mitjançant la seva intervenció en la matèria, l'elevi a la seva perfecció. Si això és possible en el camp matemàtic, perquè no ho hauria d'ésser en l'alquímic?

e) Arnau de Vilanova és un dels responsables de l'elevació de la medicina des del camp de les arts al domini científic. En aquest canvi, que n'arrossega d'altres per ventura no contemplats ni volguts, s'hi inscriuria el nou interès demostrat pels seus col·laboradors cap a l'alquímia, interès que no podia ésser considerat aleshores una devaluació, ans un reforç de posicions arnaldianes vistes en un altre context.

La tasca de l'avenir serà la de precisar i, si cal, corregir, aquestes línies aquí a penes esbossades.

* * *

Acabades aquestes dues intervencions, la «II Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova. Barcelona, 30 setembre - 3 octubre 2004», es va donar per conclosa, havent estat convidats tots els qui hi havien pres part a participar en la «III Trobada...», celebradora l'any 2011, any del setè centenari de la mort d'Arnau de Vilanova.